זכרונותי

דרכי

מסטמר דרך אושביץ

לארץ ישראל

חנה וכר לבית ניימן

ליום הזכרון כ״ח אייר תשמ״ו

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

דפוס ליפא פרידמן, בני ברק
רח' רבי עקיבא 19, טל. 795550

פתח דבר

ספרים רבים נכתבו על השואה האיומה — בה סבלו אחינו בני ישראל בזמן מלחמת העולם השניה.

אף אם ימשיכו לכתוב, הרי שהרבה מן הספורים התאורים והעובדות, ישארו עלומים ולא ידועים כי לא רבים כותבים את אשר עבר עליהם.

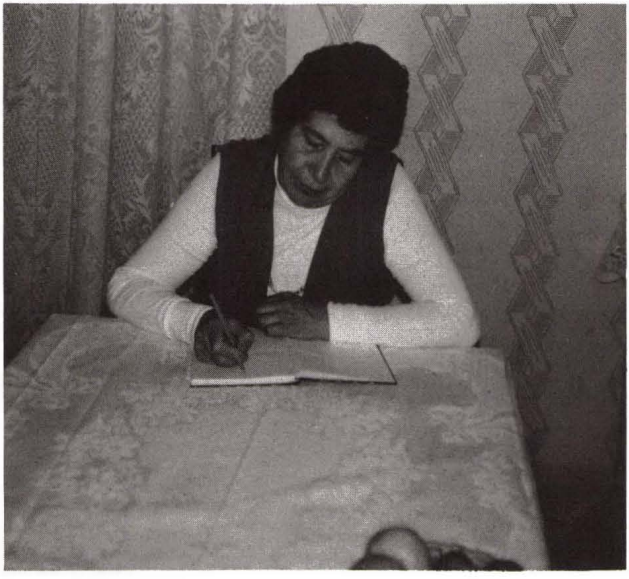
ורבים מעדיפים כלל לא לספר ולא לפתוח פצעים אשר לעולם לא יגלידו אף אם הדברים נראים כאילו נרפאו.

רציתי כי אתם: ילדי נכדי ושאר קרובי ומכרי היקרים לאי״ט ידעו מעט מן ההרבה שעברו עלי וניצלתי מהם בחסדי ה׳ וברוב רחמיו בבחינת „זכור ואל תשכח״ במיוחד בדורינו זה דור השכחה והאנוכיות ועל זה אחז״ל זכור! מאחר שבא להשכיחו.

אולם, ברצוני להדגיש: המסופר להלן בחוברת זו הן עובדות מעטות בלבד, אך דעו לכם! כל יום, כל מקרה וכל מאורע היו בבחינת נס גלוי מהקב״ה —, מלחמת החיים היתה נוקשה ואכזרית וכל רגע שעבר, תנועה, ומבט רצחני מהממונים הנאצים ימ״ש היוו סיפור בפני עצמו, אולם אי אפשר לתאר ולהוסיף עוד פרט ועוד רקע בספור המאבק היום יומי, התמידי והרגעי בין חיות טרף האיומות.

בספרי לא ספרתי לכם על אותם ימים יפים מלאי עונג ורוב יופי וצבע בין הדר שבטבע בבחינת הוד שבהוד. לא פרטתי הרבה על בית גדול המלא בקולות שמחה, צחוק ואושר של אחים ואחיות אחיינים ושאר קרובים ומכרים, על אבא ואמא טובים המרעיפים שפע של חכמה וחום יהודי־חסידי קורן, ומחנכים לתורה ולמצוות — על כל הטוב והטוב שלא ישכח.

טיפין טיפין נתמלאה כוס התרעלה שתו אחינו בני ישראל עד תומה וגם אני ממנה טעמתי.

אמא בזמן הכתיבה

ימי ילדותי היפים נגדעו והיו כלא היו.

רק ים הזכרונות עודנו קיים והוא מקפל בתוכו געגועים צורבים וחלומות רבים...

בבת אחת הפכתי למבוגרת, השכלתי לראות את החיים בכל גווניהם, רק אתמול ילדה קטנה הייתי — שעונה על משענת חזקה, אבא ואמא הי״ד.

וכבר היום כמבוגרת נלחמת את מלחמת החיים בעקשנות. דרכי ה׳ נסתרות ומופלאות — יד ההשגחה שמרה עלי בכל צעד ושעל.

תפילתי היא כשם שהקב״ה נתן לי כח לעבור כל מה שעברתי, הוא יעזרני וישמרני להבא לראות ולשבוע נחת ושמחות עם אבא נ״י מכולכם.

ממני באהבה ובתפילה להשי״ת שתראו אך ברכה במעשה ידיכם נחת יהודי בריאות ושמחה עד מאה ועשרים.

אמא וסבתא

בבי חנה ובר

בית ההורים

אבי הר״ר ישעיהו ב״ר אפרים ובן מרת חיה שרה נולד בטמשור שברומניה בשנת תרמ״ח (1888). יניקת תורתו היתה אצל גאון ישראל בעל ערוגת הבושם בעיר חוסט. אבי ז״ל היה בחור בולט בישיבה הן מצד גדלותו בתורה והן מצד פקחותו.

הורי ז״ל

כמנהג הימים ההם אכל ימים אצל סבי וסבתי. והוא מצא חן בעיני סבי וסבתי ע״ה ובחרו בו לחתן לבתם ינטי.

אמי ע״ה היתה בת נגידים לבית הרטמן מחוסט ומצד סבתי היא מתיחסת למשפחת כהנא המפורסמת שממנה יצאו גדולים וחכמים בישראל. אבי ואמי נישאו בשנת

סבא, הר״ר אברהם מאיר בן יעקב לייב הרטמן ז״ל, יום הזכרון ביום י״ג כסלו

סבתא, מרת גולדה בת ר׳ שמאי מבית כהנא, יום זכרון שלה ד׳ סיון

תרס״ט (1909). אחרי נשואיהם גרו בעיר וטקה ברומניה, ההורים של אבא דאגו לפרנסתם והקימו להם מחסן עצים, במלחמת העולם הראשונה העסק נכשל והם עברו לגור בסטמר וגם שם הקימו מחסן עצים.

אחיי ואחיותי

שמונה אחים ואחיות היינו לפני השואה.

משפחתי בימי האושר והשלוה

קורות חייהם של אחי ואחיותי

משפחתי בשלמותה, מימין לשמאל: שורה א': שמאי, פייגי, גיטל, אפרים
שורה ב': סבא וסבתא אבא ואמא, שורה ג': מרדכי, חיים, חנה, משה יוסף

שמאי ז"ל נולד בסטמר בשנת תרס"ט — בישיבה למד אצל הגה"ק בעל קרן לדוד ששימש באותו זמן כאב"ד בעיר סטמר והיה תלמיד חביב ותלמיד חכם. והתחתן עם בת דודו פסי כהנא — בשנת תרצ"ו עזבו את סטמר לארץ ישראל

ובחסד ה' ניצלו משנות הזעם. נולדו להם שני בנים ושלשה בנות — אחד מבניו ישעיהו ז"ל בחור מופלא בתורה ויראת שמים נפטר באופן פתאומי בימי פריחתו בגיל 21 — ר' שמאי ז"ל נפטר בכ"ה תשרי תשמ"ה לאחר שראו עיניו נכדים ונינים במשפחתו.

שמאי ז"ל ומשפחתו עמו"ש

אפרים נ"י — אפרים נשא לפני המלחמה בסטמר את מרת צילי לבית רוב הי"ד שהיתה ידועה כאשה חכמה ונבונה — מנשואיו אלו נולדו לו 3 בנות ובן אחד. לדאבוננו אשתו וילדיו נלקחו למשרפות ונעקדו על קדוש השם — הי"ד.

לאחר המלחמה נשא אפרים נ"י לאשה את שרה לבית טסלר בסטמר ובשנת תשכ"ד הם באו לארץ ישראל וקבעו

דירתם בפתח תקוה. יזכו לשנים טובות וארוכות מתוך בריאות וכל טוב.

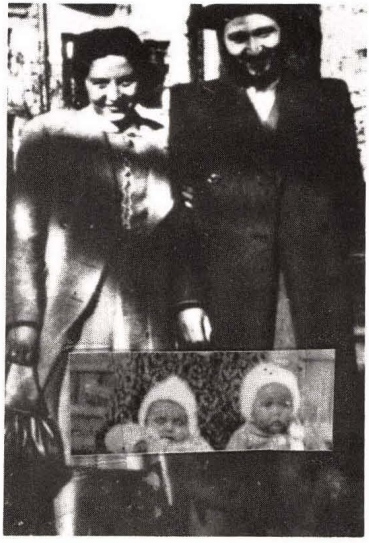

משפחתו של אפרים לפני המלחמה

ואחרי המלחמה עמו"ש

גיטה הי״ד — בשנת תש״א נישאה להר״ר אברהם אבא פרידמן שהיה תלמיד חכם ירא שמים מופלג — לאחר הנשואין היה דר בבתינו בסטמר ומנשואין אלו נולדו להם שני בנות שירת חייהם השלווים נגדעו באושוויץ הי״ד.

הר״ר אברהם אבא פרידמן הי״ד, גיטה ושני ילדיהם הי״ד

פייגי תחי׳ — פייגי תחי׳ ואני עברנו יחד את התלאות והיסורים בגיהנום הנאצי ויחד עלינו לארץ ישראל בשנת תש״ח. בשנת תש״ט נישאה להר״ר אברהם דוד שטראוס ז״ל ממאקווא שהיה יהודי תלמיד חכם אוהב תורה פיקח ובעל לב טוב. ר׳ אברהם דוד ז״ל נפטר בשם טוב בבני ברק

בכ״ב כסליו תשמ״ה לאחר שחזו עיניו נכדים. מנשואין אלו נולדו להם בת ושני בנים הדרים כיום בבני ברק.

פייגי ומשפחתה עמו״ש

משה יוסף נ״י — לאחר המלחמה חזר לסטמר — ושם נשא אשה את רייזי תחי׳ לבית בלך מספינקא — נולדו להם שני בנים וכיום הם גרים בפריז שבצרפת — ישלח להם הא־ל מברכותיו וענהם יתחזינה בבנין ציון וירושלים.

מרדכי וחיים הי״ד — נלקחו ביחד עם ההורים ושאר בני המשפחה בדרכם האחרונה, לאושוויץ ודמים בדמים נגעו דם אבות ובנים נתערבו ובאמירת „שמע ישראל״ יצאה נשמתם. הי״ד.

משה יוסף ומשפחתו עמו"ש

מרדכי הי"ד

חיים הי"ד

משפחת בן-ציון אלמ"ג

אני חנה — עליתי לארץ ישראל בשנת תש״ח — בשנת תש״י נשאתי להר״ר יוסף צבי ובר נ״י מבודפסט ונולדו לנו שלשה בנים ובת — כולם ב״ה הולכים בדרך התורה והיראה, ד׳ יעזרם ויראו כל טוב כל ימי חייהם וראה בנים לבניך שלום על ישראל.

השנה — תרצ״ט 1939

עננים כבדים מכסים את שמי רומניה — כלל ישראל חרד ונבוך מי יודע מה יולד יום. עם ישראל שישב שקט ושאנן על שמריו טובע בדם — וגם העיר סאטמר נבוכה וחרדה.

חיי היום יום השלווים והשגרתיים הופרעו.

ההליכה ברחוב נעשתה קשה ליהודים. עמי הארץ הגויים נשאו ראש והציקו מאד. הכאת יהודים היה דבר יום יומי ואף תלישת זקנים ומריטת פיאות של עוברים ושבים נעשתה כמצוה בעיניהם.

כמעט בכל יום עברו הגויים ליד בתי היהודים — וללא פחד וללא מורא שיברו חלונות וניתצו שמשות. הפחד היה נורא.

גם בתינו לא נפקד, ויום אחד בעוברם ליד בתינו שברו חבורת בריונים את חלונות בתינו. בהלה ופחד אח אותנו והתפרצנו לעברם בצעקות שנפנה למשטרה אף ע פי שידענו כי שוטר לא ימנע מכל גוי להרים עלינו יד.

הדבר עזר והם נפחדו וברחו. עדיין היה אסור לפגוע סתם כך ביהודים ללא סיבה ממשית.

היינו גרים בקצה העיר ליד היער כי היה לנו בית חרושת ומחסן לעבוד עצים.

בית הכנסת היה רחוק מדי בימים אלו ולכן ארגנו הגברים שבבית „בית כנסת" מאולתר במשרד של בית החרושת.

לא עבר זמן רב והיהודים נושלו מפרנסותיהם, כל עסקה וכל עבודה נאסרה עליהם.

ברוחניות ובגשמיות נפגע עם ישראל פגיעה קשה.

בשנת 1940 גורשו אלפי יהודים לאוקראינה מפני שלא היו בידם מסמכים מתאימים לאזרחותם ההונגריים ושם נהרגו ה״ד.

צרת הגיוס נוספה אף היא. כל הגברים מגיל שמונה עשרה עד גיל חמישים נלקחו למחנות עבודה, שהיו למעשה מקומות הריגה. בתנאים תת אנושיים ובעבודת פרך מצאו את מותם בערך תשעים וחמשה אחוזים מהיהודים אלו שהגיעו לשם.

צוו הגיוס הגיע גם לאחי אפרים נ״י ולגיסי אברהם פרידמן הי״ד בעלה של אחותי גיטה הי״ד.

הם לא התייצבו אלא התחבאו בתוך מחסן גדול שהיה מיועד לאחסון עצים.

סמוך למחסן העצים היה מחסן קטן יותר שבו גידל אחי אפרים שפני אנגורה (אנגורה הוא צמר עדין ומשובח הבא מפרוות השפנים ואפרים נ״י התפרנס מצמרם) ושם התחבאו.

תמונה 45: ב"ד

בין הבית למחסן היה מקשר פעמון, כאשר ראינו מחלונות הבית שמתקרבים לחפש אחר משתמטי גיוס היינו מצלצלים בפעמון וזה היה להם כסימן אזהרה. הם יצאו דרך הדלת האחורית והתחבאו בין השיחים העבותים עד שהמחפשים עזבו את השטח. בשנת 1943 קיבל אחי משה יוסף הי״ו צוו גיוס. משה יוסף לא התחבא כי פחדנו להחביא את כל המשפחה והוא התגייס למחנה עבודה.

לא ארכו הימים הגזירה הנוראה הגיע וגם לא פסחה על בתינו.

הגרמנים הנאצים באיזור: בשורת איוב זו הורגשה היטב.

ב־19 במרץ 1944 נכנסו הגרמנים להונגריה וכבשו אותה. הפתרון הסופי לסילוק והשמדת היהודים החל.

בסדר מופתי ובדייקנות מלאה נבדקו שמותיהם ומצב פרנסתם של כל בית אב יהודי.

בכל מקום אליו הגיעו הנאצים הם ארגנו קבוצת אנשים יהודים מבני המקום, היתה זו אחת מן הפשיות העגומות והעצובות בשואה בה מינו הנאצים יהודים לבצוע מזימתם המרשעת. לכל קהילה מונו בערך 6—5 יהודים והם היו אחראים לבצע את פקודות הגרמנים, גם במקרים שהיו בנגוד גמור לרצונם. כנויים היה „יודן ראט״ — מועצת היהודים.

וגם בסאטמר הָיה הדבר! היה זה לאחר חג הפסח, חג גאולתם של ישראל ממצרים מעול השעבוד ובצפייתינו לנו מן השמים. גם בזמנים הקשים נלקחו בתחילה היהודים העשירים בהם נמנו רופאים ועורכי דין ועוד. וגורלם היה

רע ומר. הגרמנים רצו לדעת היכן הם הטמינו את כל כספם וחקירות אלו היו קשות מאד. הן היו מלוות במכות ובעינויים אכזריים.

חסיד אחד מידידי בית אבא ז״ל התקשר לבתינו והזהיר את אבי כי גם הוא נמצא ברשימה השחורה — ברשימת העשירים ובקש ממנו שיתחבא כי קשה מאוד לעמוד בלחץ ובעינויים שהם מפעילים. אבל אבי ז״ל לא רצה בשום פנים ואופן לעזוב את משפחתו בטענה:

מה שגזר הקב״ה עליו ועל משפחתו ועל כלל ישראל יגזר גם עליו והוא ישאר אתנו ביחד.

כבר למחרת באו אלינו חיילים גרמניים והם דרשו להביא להם את כל רכושינו.

הורי ז״ל נתנו להם מעט מכל דבר — כסף זהב ותכשטים. אבל הם לא הסתפקו בכך ובקשו לערוך חיפוש בבתינו היכן החבאנו מהם דברי ערך.

זכור לי מראה: כעסם גבר והלך איה הכסף והזהב! משלא מצאו דבר נוסף על השלחן במטבח עמד כד מלא חלב שהיה בזמנים קשים אלו דבר ערך הם שפכו את הנוזל היקר בתואנה שבודאי החבאנו כסף בתחתית הכד.

לאחר חפושם פקדו על אבי ז״ל לקחת לבנים להחלפה ומגבת ולהילוות אליהם.

אבי ז״ל התחנן לפניהם שירשו לו לקחת את הטלית ותפילין שלו. לאחר תחנוניו הם נאותו במבטים מלאי דמע לוינו את אבינו היקר.

להיכן לא ידענו!...

אבי ז״ל

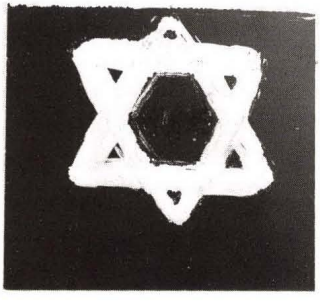
אבי ז״ל היה במאסר עם יהודים נוספים עשירים מאד, יהודים אלו לא שמרו על קיום תורה ומצוות בחשבם כי עשירות וחיי תורה אינם יכולים להתקיים יחדיו. אבי היה היחיד מביניהם שצורתו צורת יהודי חרד ושומר מצוות זקן ופיאות ומדקדק בקלה כבחמורה, בצר להם בבית הסוהר אבי ז״ל לימד אותם כיצד להתפלל, הוא ניחם אותם בדברי תורה ובהתחזקות באמונה בה שדרש לפניהם

ובספורים על תולדות עם ישראל עליהם שמעו כה מעט ובזה חיזק אותם שעוד יבואו ימים ונצא מאפילה לאור גדול.

בתינו נהפך לבית קינה ונהי הזעקה המרה עלתה היכן אבא? והלכנו לדרוש את האלוקים בבקשה אל צדיקים שיעתירו בעד אבא לפני היושב בשמים. באותו זמן גר בסטמאר הרב מיביקסאד זצ"ל שהיה ידיד של אבא ז"ל ומאד הוקירו וכיבדו ופנינו אליו בשאלה מה לעשות? והיכן אבא?

הרב מביקסאד שהיה מפורסם כעושה פלא הרגיע אותנו ואמר שאבא יחזור בשלום. ואכן צדיק גוזר והקב"ה מקיים, דבריו אכן נתקיימו, אבא שוחרר ממאסרו.

באותו זמן חויבו כל היהודים לענוד על בגדם טלאי צהוב. הטלאי היה חתיכת בד בצורת מגן דוד ובצבע צהוב

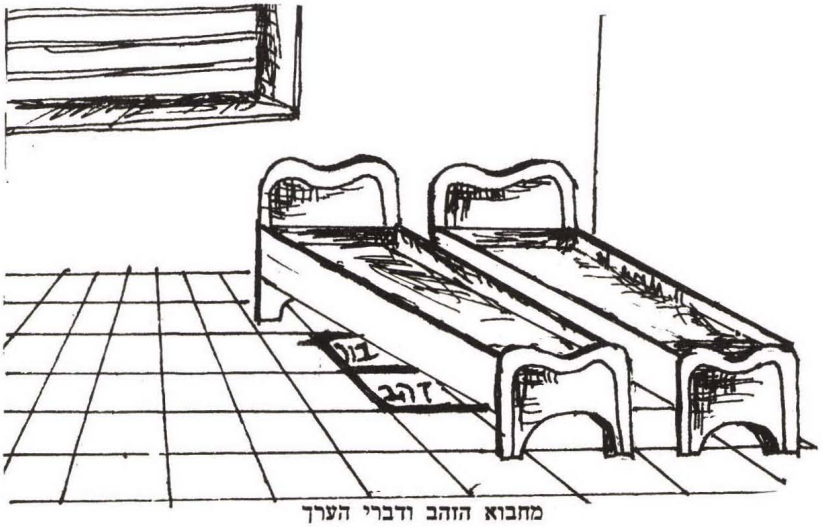
הטלאי היהודי

הרב הצדיק ר' אליעזר סיש זצ"ל הרבי מביקסאד

בצורה זו בלט כל יהודי ברחוב, והיה הפקר לכל הרוצה להתנכל אליו. מובן מאליו כי המעבר ברחוב עם הטלאי הצהוב היה בלתי נסבל ואנו השתדלנו להשאר בבית, ועוד חשבנו בליבנו כי בעזר ה' יתקיים חבי כמעט רגע עד יעבור זעם.

אחי אפרים נ"י חפר בור עמוק מאד בקצה החצר כדי להטמין את רכושינו, אולם הוא פחד להמשיך מפני הגרמנים שהשתמשו במשרדנו. הם שמו לב לכל תנועה חשודה שעשינו ולכל רחש קל שהיה בחצר, ואז החלטנו כי נחביא את הרכוש בתוך הבית וכיצד? בחדר אחורי הרים אפרים את הרצפה וחפר בור עמוק גדלו היה מטר על מטר ועמקו היה רב, בבור זה הכנסנו את כל רכושינו כלי כסף

מחבוא הזהב ודברי הערך

פמוטות ותכשיטים ועוד דברי ערך יקרים מאד שבעמל וביזע רב הושגו ע״י הורינו ז״ל.

לגויים לא נתנו דבר, אף על פי שהם חיכו וקיוו ליום הגדול בו יזכו לקבל מרכושינו. אולם חברות נמדדת בשעת צרה, ראינו כמה עשיו שונא ליעקב בזמן צרתינו והחלטנו לא ניתן להם מאומה, הרצחת וגם ירשת!

מעל הבור העמדנו שתי מטות כבדות. אנו הילדים אמרנו כי הרשעים ימצאו את האוצר כי הוא גלוי לעין ואבא ז״ל אמר כי יש זמן והעיניים סגורות והאדם אינו רואה. ואכן כך היה, הם רוקנו את כל הבית ולבור הזה הם לא הגיעו. ולאחר המלחמה כששבנו לבתינו זכינו בס״ד לקחת את חפצינו, התחלקנו ביניהם ולקחת אותם כזכרון מבית אבא ואמא הי״ד. אכן נתקיימו דבריו של אבא ז״ל יש זמן והעיניים סגורות.

עברו לערך ארבעה שבועות ואז נודע לנו היכן אבינו היקר עצור. הוא היה בבית גדול ברחוב ויאי (wajai utcza) הסיבה לחוסר הידיעה היכן אבא עצור היתה נעוצה במכשיר הטלפון, באותם ימים לא הי׳ לרבים מכשיר טלפון ולגרמנים ימ״ש היה נחוץ מאד טלפון וכשנודע להם שבמשרדינו אפשר למצא את מבוקשם הם החרימו את המשרד מרשותינו ואנו לא היינו יכולים לדעת היכן הוא נמצא.

מיד כשנודע לנו מקום המצאו מהרנו אחותי פייגי תחי׳ ואני לאותו בית בתקוה כי נוכל לראות את אבינו. בשער הבית עמד השוער חיל הונגרי והוא לא נתן לזרים בשום אופן להכנס.

התחננו אליו שיתן לנו להכנס. בכיתי לפניו בדמעות שליש ונצלתי את כל כושר השכנוע עד שלבסוף הוא הסכים להנכיס אותי לבד ובתנאי שלא אתרחק מהשער.

כשנכנסתי ראיתי יהודים רבים והם שאלו אותי את מי אני מחפשת והם קראו לאבי.

כשראיתי את אבא פרצתי בבכי וגם הוא בכה עמי. האנשים שראו את הבכי בקשו שנפסיק לבכות כי זה מערער את בטחונם ומדכא אותם.

לפתע התקרבו הגרמנים. החיל ההונגרי האיץ בי מהר לצאת מהמקום. רצתי לאחותי ושתינו ברחניו לבנין שעמד ממול.

משם הבטנו לראות מה יקרה. ראינו שהגרמנים נכנסו לבנין ולאחר מכן היהודים יצאו. הבנו שהגרמנים שחררו את כולם — גם אבא היה בין המשוחררים.

הגרמנים ידעו שאין להם מה להפסיד כי בין כך ובין כך היהודים בידיהם.

הגענו הביתה — היה זה בשבת בצהרים.

מה רבתה השמחה — כל המשפחה ביחד. גם אחי אפרים וגיסי אברהם יצאו ממחבואם, רק משה יוסף היה חסר הוא היה באותו זמן במחנה עבודה.

אמי היקרה הכינה סעודה גדולה — סעודת שבת וסעודת הודאה — ישבנו ושרנו זמירות יחד והודינו לה' שהציל את אבא ז"ל.

השמחה הופרעה משנכנס השכן הגוי שהיה גר בסמוך אלינו — השכן הזה היה המלשין על אבי ז"ל כבעל רכוש. ומשראה שאבא חזר מהשבי ביקש למסור לו את כל רכושינו.

EJU 474446

אבי ענה לו: „איני חייב לך מאומה״! להפך, לפני שבע עשרה שנה „קנית״ אצלי קרשים לבנות את ביתך ועד היום לא בקשתי שתשלם לי, וזאת רק מפני שראיתי את מצבך, ממני לא תקבל דבר. אבל אם נגזר גורלי ובורא ואדון העולם ירצה כי אתה תזכה ברכושי, שכך יהיה, אבל לא מידי תקבלנו ולא מרצוני תקחנו. האם זוהי הכרת טובה שאני מקבל ממך עבור מה שעשיתי לך במשך שנים? תגובת השכן הגוי היתה התפרצות צחוק ולעג קולני והוא יצא מהבית.

היתה זו שבת האחרונה בה ישבנו משפחת נימן יחדיו. מה יפות היו שעות הללו, הנה חלפו ואינם. המציאות האכזרית טפחה על פנינו.

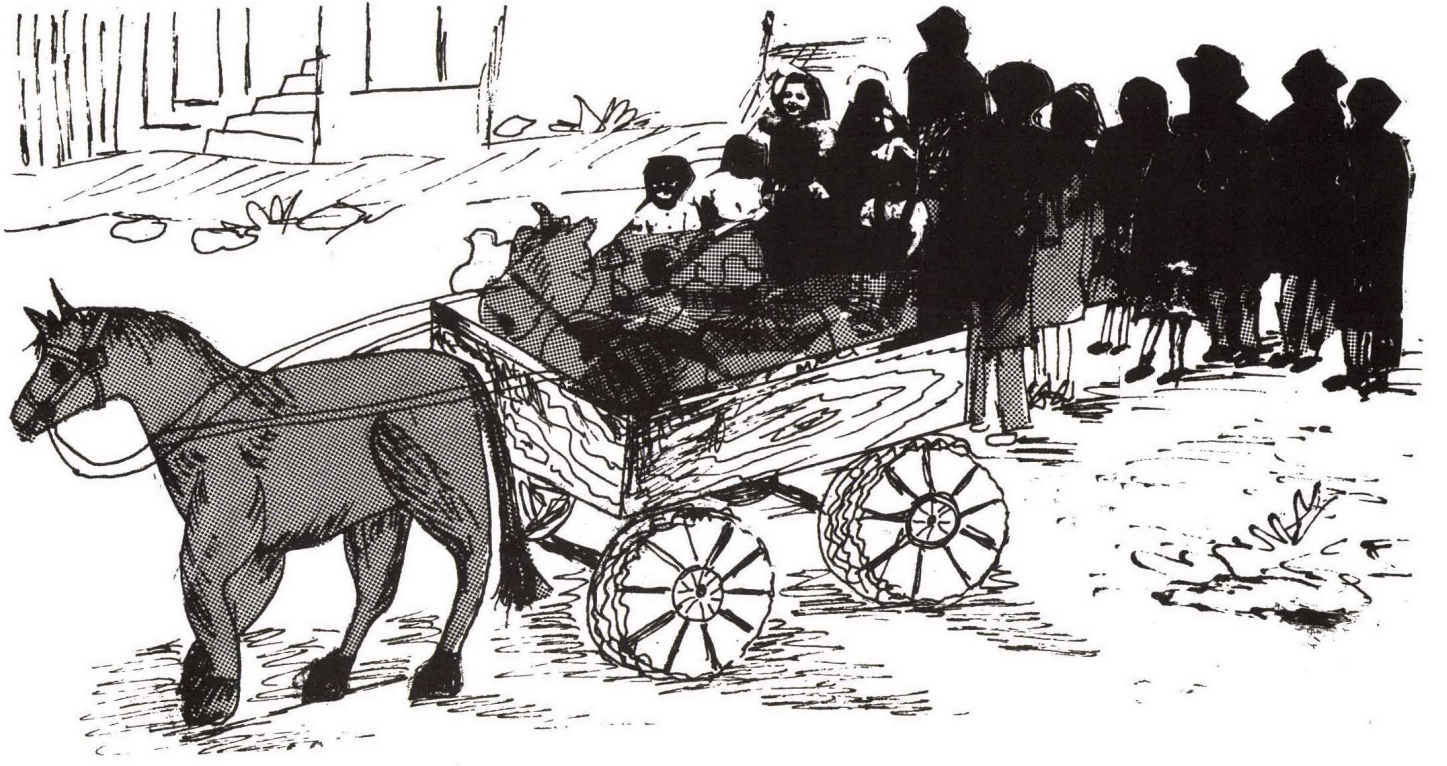
יום חמישי בבוקר.

גורשנו מבתינו ונושלנו מאדמותינו. במקום בו נולדנו וגדלנו בין קירות הבית בו שיחקנו מהרהיטים בהם ישבנו וישנו משולחנות השבת והחג ומכלי הפסח שבהם אכלנו ומגזעי העצים שם שיחקנו את משחקי הילדות מהכל נפרדנו בדמעות ובכי.

מי יודע איזה גורל צפוי לנו — הו! מה היה לנו רבונו של עולם! לגיטו...

מספר בתים היה הגיטו ולגיטו הזה היו פנינו מועדות. על עגלה גדולה העמסנו בגדים ומצרכי מזון. בעגלה ישבו הילדים הקטנים, ארבעת ילדיו של אפרים נ״י, ושני בנותיה של גיטה הי״ד, וכל המשפחה ברגל.

הדרך לגיטו לא היתה ארוכה, אולם ארוכה בעלבונות ובזיונות. הגויים שאך לפני זמן לא רב היו שכנינו ונהנו

הפרידה מהבית... בדרך לגטו

מאתנו טובות הנאה מרובות, עמדו בצידי הדרך ומלאו פיהם צחוק. גם שכנינו שדרש מאבי את רכושינו עמד ולעג ומצבינו.

הגיטו קיבל את פנינו באופן צפוף ביותר — לא יכולנו לשהות עם משפחתו של אפרים כי קבלנו חדר אצל דודתינו פרל פלדמן שהיתה אחותה של סבתא גולדה מחוסט. אני ישנתי ליד בנותיה של גיטה הי״ד.

לאחר שבוע ימים של „בילוי״ בצפיפות ובתנאים קשים התעוררתי בבוקרו של יום חמישי לקול שירתה של אחותי גיטו. ראיתי שהיא מחבקת ומנשקת את בנותיה ובבכי שרה לה שיר מפורסם בהונגרית, מלותיו היו:

„העולם רק יום אחד
ומי יודע מה יבא מחר?!״

שמעתי אותה ובכיתי גם אני.

בינתים חזר בעלה, גיסי, מתפילת שחרית ואמר שעלינו להתלבש מהר כי עוד היום יקחו אותנו מפה.

יהיה זה הטרנספורט (המשלוח) הראשון מגטו סטמר מרחוב בטורי. רופאים יהודים שהיו עם אבא ז״ל בגיטו ניסו להשפיע עליו שלא להצטרף למשלוח — אבל אבא לא רצה לשמוע וטען כי בין כך ובין כך תורו של כל אחד יגיע ולמה לחכות? כאמור היינו בדירה של דודה פרל, והנה הם נעלמו כלא היו. מאוחר יותר נודע לנו כי הם התחבאו, מאחר ופרנסתם היתה ממכירת בירה היה להם מרתף

גדול ונסתר תחת ביתם והם התחבאו בו וכך ניצלו מלקיחה לאושוויץ.

השוטרים ההונגרים ננכסו לגיטו הם גירשו בפראות את כולנו החוצה וסידרו אותנו בשורות במשך שעות קשות וארוכות עמדנו גברים נשים וטף זקנים וזקנות וילדים ללא יכולת לזוז.

ההמתנה בגטו

לאחר ההמתנה המתישה והקשה גורשנו לתחנת הרכבת. הלכנו ברגל ומי שיצא מהשורה קיבל מכות אכזריות ממקלות הגומי שהיו בידי השוטרים. גם הגויים באו לתחנת הרכבת, כולל שכנינו הגוי, שגם בשעות קשות אלו לא התביש ולעג בפני אבי.

בראותינו את הקרוניות בתחנת הרכבת, הבנו כי אנו צפויים למסע עינויים מפרך לתוך קרונות ששמשו להובלת בהמות דחסו הגרמנים כ־90 נפש לקרון, העליה לקרון

היתה קשה כי לא היו מדרגות ולזקנים ולילדים העליה קשתה מאד. אולם מקלות הגומי ואכזריות הנוגשים עשו את שלהם, ואילצו אותנו מהר מאד להכנס.

בדרך לקרונות הרכבת

היו כאלה שהצטערו על שלא נשארו בגיטו. אולם רק לאחר השחרור הבינו כמה היתה נבונה החלטתו של אבי להצטרף לטרנספורט הראשון, כי אלה שנשארו בגיטו סבלו מחקירות אכזריות וממכות רצח כדי שיגלו היכן רכושם והיכן רכוש חבריהם וידידיהם. במשך ארבעה שבועות התרוקן הגיטו. התנחמתי בליבי כי הורי ומשפחתי הי״ד לפחות לא סבלו סבל רב.

כאמור הנסיעה נמשכה ארבעה ימים. אי אפשר לתאר נסיעה כה נוראית, בקרונות של בהמות ללא מים ושרותים. האנשים איבדו פשוט את צלם אנוש כשאין לאדם פינה

משלו לעשות את צרכיו. היינו סגורים ומסוגרים ללא אויר ואור באויר דחוס ובריח מחניק. השתדלנו לפחות שלילדים הקטנים יהיה מעט מקום להניח את ראשם על רצפת הקרון. וכך לאחר ארבעה ימים ימי ענויי גוף ונפש גופנית ופסיכולוגית נעצרה הרכבת. השלט שקידם את פנינו: אושוויץ.

מבעד לחוטי התיל באשנבי הרכבת

לפני שיצאנו מן הקרון פנה אלינו אבי ז״ל — אתם הצעירים תעבדו ואמא תשמור בינתיים על הילדים — זה היה המשפט האחרון של אבי ז״ל. פרצנו כולנו בבכי — הרגשנו איזה צרות מחכות לנו — אושוויץ קדמה את פנינו **ביום כ״ח באייר תש״ד שהוא יום היארצייט של אבא ואמא הי״ד.**

אביב היה בחוץ, אך פה הוא לא הורגש כלל וכלל. הגרמנים ציוו עלינו לעמוד בשורות של חמשה אנשים בקבוצות נפרדות גברים לחוד ונשים לחוד. עמדתי ליד

אחותי גיטה והיא בקשה ממני לגשת לבעלה כדי שיתן לי את ארבעת התפוחים האחרונים שנותרו בידיו לתת לאכול לילדותיה. גיסי נתן לי את התפוחים אבל כשחזרתי ראיתי שפייגי תחי׳ לא עומדת ביחד עם אמא גיטה והילדים, לא הבנתי מה פשר הדבר? ורצתי אליה כדי לומר לה שתצטרף אלינו ונהיה שוב יחד, ולא ידעתי שבריצה זו לעבר פייגי ניצלתי כי כאשר רצתי לבקש את התפוחים מגיסי נצטוו כולם לעבור על פניו של ד״ר מנגלה ימ״ש, והוא שלח אותה לצד ימין ואת אמא וגיטו והילדים לצד שמאל.

בתור למנגלה ימ״ש

פייגי תחי׳ סיפרה לי שאחת מבנותיה של גיטו — חילה שמה — אחזה בידה של פייגי והיא בכתה לפייגי תחי׳ „דודה אל תעזבי אותי״, אבל חיל גרמני משך אותה בכח ומסרה לאמא או למישהיא אחרת — הי״ד.

פייגי תחי׳ ואני רצינו מאד לרוץ לאמא. ולגיטה, אבל מסביבינו הסתובבו הגרמנים ואוי היה למי שיצא החוצה. נשארנו אחת ליד השניה!

לאחר מכן לקחו אותנו לבית המרחץ — בדרכנו לשם עברנו ליד גדר ומעבר לגדר היו שבויים פולנים והם סיפרו לנו כי טוב עשינו שלא הלכנו יחד עם ההורים, כי אותם לקחו למשרפות.

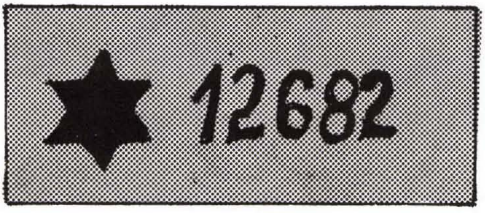
משרפות?!.. מה זאת לא ידענו קרמטוריום מה זאת לא שמענו על כך עד בואנו הנה — במילון ובתורה הק' לא למדנו על מושגים תת־אנושיים אלו כר' חנינא בן תרדיון בדורו עלו ונשרפו גופותיהם של הורינו ומשפחתינו הי"ד.

עד לבית המרחץ עמדו אנשי ס.ס. גברים ונשים כמוכי טרף היכו אותנו ללא הרף. משהגענו פקדו עלינו להתפשט — לא רצינו — הצניעות היה הדבר המקודש לבנות ישראל מדור דור. משאלה ראו שאין ממלאים את פקודתם, נמלאו חימה והחלו להכות בנו במגלביהם. ראינו שאין ברירה בידינו וידם על העליונה, עשינו את ציווים — אמרתי אז לפייגי תחי' יותר טוב היה אם היינו הולכות ביחד עם ההורים למשרפות מאשר לסבול השפלות ובזיונות אלו. הבנתי אז כי יסורי גוף ונפש רבים עדיין נועדים לנו. פה לקחו מאתנו את כל בגדינו וגזרו את שערות ראשנו וגופינו.

לאחר הרחצה קבלנו „ציוד" שכלל כתונת שמלה אפורה לבנים וזוג נעלי עץ היה זה כל רכושנו — מלבד לבוש דל ועלוב זה נגזלו מאתנו שמותינו. על יד כל בחורה הוטבע מספר. אחותי פייגי קבלה מספר 12682, ואילו אני קבלתי מספר 12683. לא רק את גופינו נשמותינו ורוחנו לקחו

ARBEIT MACHT FREI

מספר אישי בתור הפטלינג

פיגי

חנה

מאתנו אותם רשעים, אף את הדבר המינימלי, את שמותינו גם ניסו להכחיד. הפכנו מילדות למבוגרות ומשמות למספרים.

ואז הובילונו „לבית״. היו אלה צריפים בתוך כל צריף עמדו „מטות״ — היו אלה לוחות עץ אחד על גבי השני כשבין לוח מיטה למיטה 40 ס״מ בלבד, במיטה כזו היו צריכות לישון עשר בנות — רק הראשים נשארו בחוץ כדי לנשום קצת אויר.

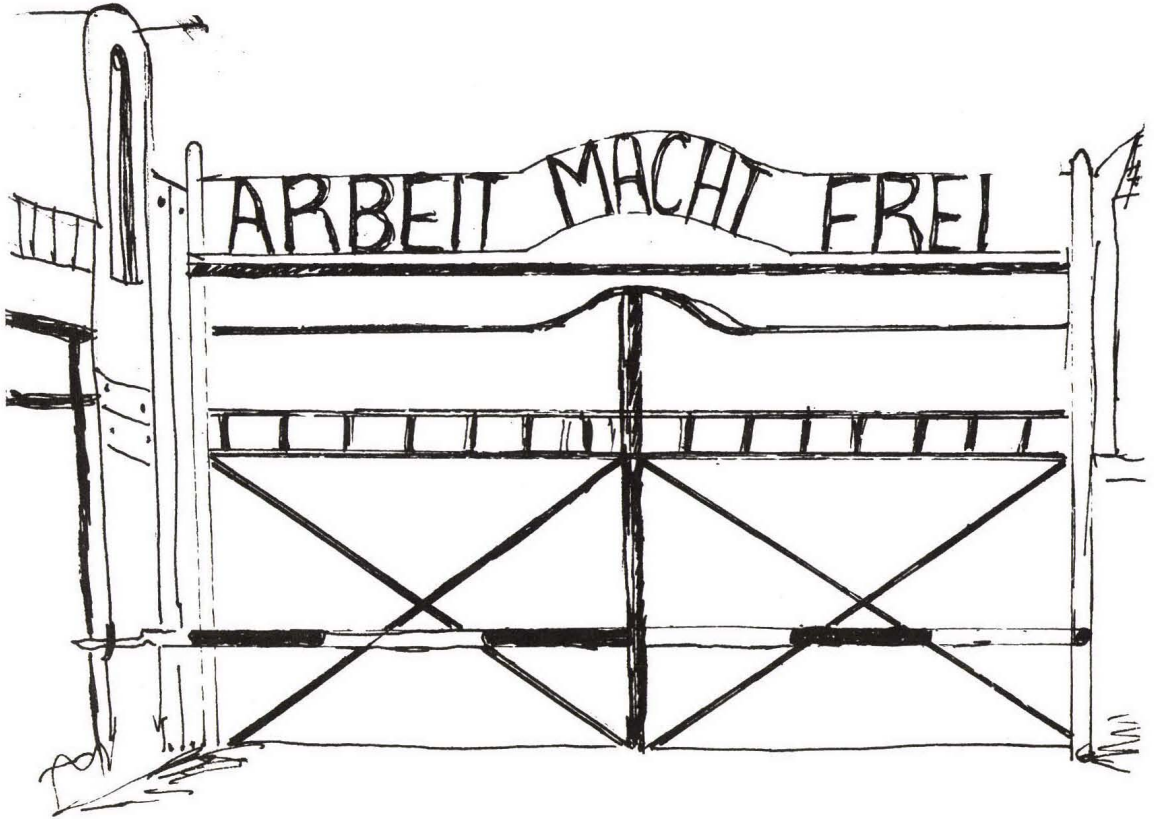
שהינו בצריף זה ששה שבועות.

השכיבה בדרגשים

במשך שבועות אלו לא עשינו דבר, אף על פי שעל הגדרות היה כתוב:

ARBEIT MACHT FREI

שער אושביץ

מעשינו באותם ימים היו בכי ובכי עד שהדמעות יבשו הגרמנים הסתובבו בינינו כל הזמן כשאנו נתונים לבזיון ושפל למכה ולמשיסה לשם תענוג ומאוייהם הסדיסטיים כשפיהם מלא צחוק לסבלינו. מידי בוקר השכם גורשנו מדרגשי העץ לשם ספירה יומית ומסדר בוקר. רע ומר היה גורלה של נערה שלא היה ביכולתה לעמוד זקופה ובגב ישר היא נלקחה מיד ישר למשרפות.

פעם אחת ביום הורשנו לצאת לשרותים, צורת השירותים ומצבם היתה בלתי נסבלת ומשפילה ואף את המינימום שבאנושיות נטלו מעמנו. אחר כך קבלנו „מרק" היה זה ספק מרק ספק נוזל מלוכלך, היה זה אוכל בטל, מרשם מיוחד שהיה ידוע רק לרשעים אלו. מידי פעם כשהגיעו קצינים בדרגות גבוהות למחנה נערך מסדר — צלאפל עמידה בשורות ישרות זמן של שעות ללא מעש כשהסבל והקור חודרים לעצמות.

ממראות הנוראים שראינו עומדת לנגד עיני ברגע זה מראה נורא — היה זה כאשר הגיעו קרונות חולים בקרונות החולים היו גם אנשים בריאים שבדרך פרוטקציה קיבלו מקום בקרונות. אולם בדרך הארוכה ללא תנאים הגיניים סניטריים עד מהרה הם הפכו מבריאים לחולים. ליד הקרונות עמדה מכונית משא ריקה — ולידה עמדו פועלים יהודים מאחינו בני ישראל שבעל כרחם עבדו בעבודה איומה זו —— הם הורידו את החולים כשפועל אחד אוחז בידי החולה והשני ברגליו והופ, הוא נזרק כחפץ שאין לו הופכין לתוך המשאית.

ההעברה מהרכבות למשאיות, לפרוטקציונרים ולחולים

לא הועילו צעקות ובכיות הבריאים שביניהם הם נזרקו אחד על השני. מפעולה זו רבים מן החולים והבריאים כבר לא היו בחיים, ורבים אחרים נפצעו ואבדו את הכרתם. משהתמלאה המשאית היא נסעה ישר למשרפות. גם על הפועלים היהודים שהוכרחו לעשות זאת לא פסחה היד הרוצחת — ולאחר כמה שבועות של עבודת פרך טראגית הוצאו להורג בכדי שלא יספרו מה ראו עיניהם.

לאחר ששה שבועות בעומדינו שוב במסדר בחרו מבינינו את הבריאות לעבודה. מה יהיה ? פייגי תחי' חלתה במשך שבועות אלו מפני ששכבה על הרצפה, השכיבה על הריצפה היה מקום בטוח יותר שלא לקבל מכות מידי הגרמנים מחמת עצלותם שלא להתכופף אל קרבנותיהם.

בקשתי ממנה שתצבוט ותשפשף את לחייה החוורות כדי שלא תראה כל כך חיוורת — העמדתי אותה לפני וכאשר ראיתי שמנגלה ימ"ש בחר אותה לעבודה השתדלתי לעמוד ישר והזדקף ככל כולת כדי שאראה יותר גבוהה ובריאה. נשמתי לרווחה משבחר בי רשע זה גם כן ככשרה לעבודה. בס"ד הצלחנו להשאר יחד !

ואז שוב העמיסו אותנו בקרונות רכבת ולאחר נסיעה בת יום אחד הגענו לגרמניה לגלזניקרחן Gelsenkürchen. אבל בנסיעה הורע מצב בריאותה של פייגי ולא היתה בידי שום תרופה ועזר עבורה. כאן שוב עברנו בדיקות. בכיתי כל הזמן ולא מצאת ימרגוע לנפשי מה יהיה עם פייגי !

למזילנו במקום זה לא שירתו אנשי ס״ס כי אם חיילי הוורמאכט הגרמני, שאמנם מבחינת שנאת היהודים לא היו שונים מאנשי הס״ס, אבל להכות אותנו הכו אותנו פחות.

יצאנו לעבודה גם פייגי וגם אני כי הרי נבחרנו בין הבריאות עבודתינו היתה להוריד לבנים מאניה ולהביאם עד למרחק עשרה מטר מהאוניה. מידי פעם כשראיתי שהשומר מסב את ראשו זרקתי בכל כוחותי את הלבנה למרחק של כעשרה מטר שמתי לב שהמקום בו אנו נמצאות הוא קצת יותר טוב ולכן החלטתי כי במקום זה טוב יהיה אם פייגי תיגש לרופאה.

במקום נמצאה רופאה יהודיה והיא נתנה לפייגי גלולת אספירין ואמרה כי היא סובלת מטיפוס הראש אולם היא לא יכולה להחזיקה בתור חולה יותר משלשה ימים ולאחר זמן זה אם לא יוטב מצבה היא תשלח בחזרה לקרמטוריום ח״ו. בכיתי והתחננתי לפני הרופאה שתעזור לנו אעשה הכל מה שתטילי עלי ובלבד שפייגי לא תוחזר חלילה לאושוויץ. הרופאה היהודיה שאלה אותי אם אני מוכנה לתת לה את נתח הבשר שניתן לנו מידי פעם במרק. אי אפשר לתאר מה היה פירושו של ויתור על חתיכת בשר, אם ניתן לקרא לזה בשר — אולם כל מזון אחר לא היה. פייגי בין כה וכה לא אכלה את הבשר רק את המרק, וגם אותו הקיאה. נוסף על כך שרתתי את הרופאה בכיבוס בגדיה. הרופאה היתה יחידה שנעלה נעלי עור, שכן אנו נעלנו נעלי עץ ואני צחצחתי לה אותן. בעבור שירותים אלו קיבלה פייגי כל יום אספירין אחד. מובן

עבודת הפרך בפריקת לבנים מהאוניה

מאליו שאספירין אחד למחלה כשל פייגי לא הועילה, אבל עצם העובדא שהרופאה החזיקה אותה במשך שלשה חדשים בלי לגלות לאף אחד את מצבה הקשה זה היה דבר גדול ביותר כי פייגי הרגישה מאד רע, לא אכלה מאומה, וכל הזמן הקיאה, רוב הזמן היא שכבה ללא הכרה רק כשחזרתי מהעבודה היא הכירה אותי ומאד בכתה.

מזג האויר שהתחיל להיות בתקופה זו קריר הוסיף לה סבל רב הן מצד אחד הקור ומצד שני מחמת מחלתה בגדיה תמיד היו רטובים, השתדלתי בכל יכלתי ליבש לה את בגדיה הרטובים ומשזה לא עזר שכבתי עליה וחממתי לה את גופה. מידי בוקר בצאתי לעבודה תפילתי היתה להשם יתברך שכאשר אחזור הביתה אמצא אותה בבית רק שלא ישלחו אותה לאושוויץ. לוא אמא היתה עמנו כמה עצות טובות היינו שומעות בבחינת לקחת עצה מן הזקנים, והיינו נעזרות מחכמת החיים שלה. אני הייתי עדיין צעירה בין מבוגרים וכבר מתמודדת בבעיות של קיום חיים ומות. לא הייתי יכולה לגלות ולא להתיעץ על הסוד שלי כי זה היה הסכם עם הרופאה שהסוד חייב להיות מושלם, רק בכיתי ובקשתי מה' שלא יעזבני.

נוסף על כך כאבה לי יחסי החברות על העובדא שבכל פעם כשחזרנו מהעבודה שאלו אותי חברותי המסכנות האם אחותך עוד בחיים? מדוע אינן שואלות מה שלומה? רק מבחינה פסיכולוגית כשהעין רואה רק מות חושבים כל הזמן על מות וכשמלאך המות סובב את האדם מאד יקשה לו לחשוב על החיים.

לאחר שלשה חדשי סבל קשים החל מצבה של פייגי להשתפר, ואז הרופאה כבר לא יכלה להחזיקה כחולה ושלחה אותה לעבודה. כמובן שהיא היתה חלשה מאד ואני השתדלתי מעבר ליכלתי לעזור לה כדי שהגרמנים לא ישימו עליה לב. עבדנו באופן כזה כשלשה שבועות עד תקופת ימי הסליחות ובאותו זמן גמרנו לבנות את בית החרושת והאנגלים הפציצו אותו. והרי לכם עוד נס גלוי. אנו גרנו ליד בית החרושת באהלים סביב מחנה האהלים היו גדרי תיל ותמיד עמד שם חיל גרמני למשמרת. ארע פעם והבנות נבהלו מן החושך המדברי, הן חתכו את הגדר התכסו בשמיכות והחלו לרוץ החוצה. גם אני התעטפתי בשמיכה והתחלתי לרוץ עמם, אולם מיד חזרתי — פייגי תחי׳ לא היתה מסוגלת לרוץ והיא לא הסכימה לכן נשארתי אתה. בעת שרצו הבנות עטופות בשמיכות לא הבחינו האנגלים שהן בנות יהודיות והפצצות שפגעו בבית החרושת פגעו מסביב, המראה היה נורא אנו הנותרות הצטרכנו לאסוף את הגופות או יותר נכון חלקי גופות שהיו פזורים בשטח סביב בית החרושת ולקברם בתוך קבר אחים גדול. בהפצצה זו נספו בערך ארבע מאות עד חמש מאות בנות. שוב שמרה עלינו יד ההשגחה ונצלנו.

ממקום זה העבירו אותנו למקום חדש שנקרא זמרדה Semerda — במקום זה עבדנו גם כן בבית חרושת ליצור נשק מקום שהוא לכאורה מסוכן בזמן מלחמה אבל מצבינו היה מעט טוב יותר יחסית למקומות האחרים שהיינו לפני כן.

האוהל — מחנה העבודה בגלזנקרחן

גרנו בצריפים ולא באהלים ובהם היו מטות, זאת אומרת לוחות עץ בנות שלש קומות — המעבר בין המטות היה קצת יותר מרווח. ישנו פייגי ואני אחת מעל השניה וקימנו בגיהנום זה הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד.

הצריף — מחנה עבודה בזמרדה

לרווחתי פייגי תחי' הרגישה כבר יותר טוב ולי זאת היתה הקלה עצומה אף על פי שהיא היתה עדיין חלשה מאד מאד.

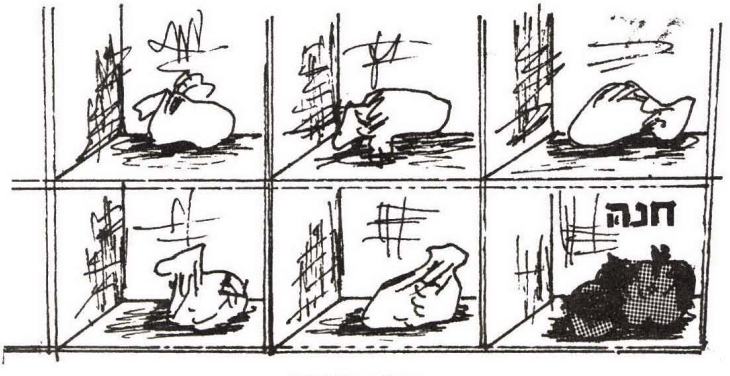
צריף

במקום זה היינו ביחד עשר בנות מסטמר, ביניינו היתה גם אשה מבוגרת מאתנו שהיתה נשואה בעבר לשוחט. היא היתה דודתה של גיסתי שרה. אשה זו ידעה את כל תפילות החגים בעל פה וכאשר היה חג היא היתה לנו „בעלת התפילה" והזכירה לנו מעט מן החמימות של החגים בבית. חמימות שנקטפה מאתנו וכה חסרה לנו. אף על פי כן זה היה מעט מן האור שדוחה הרבה מן החושך. במקום זה התה לנו אפשרות להתרחץ פעם בשבוע. היה במחנה דוד גדול מאד ואנו בנות סטמר שהיינו מאד מאוחדות, תמיד התרחצנו ביחד כדי שכולן „תזכינה" במקסימום של רחצה לעומתינו בנות אחרות רבו על הזכות להתרחץ ראשונה.

בדרכינו לעבודה היינו אוספות חתיכות עץ ובהם חיממנו את המים לרחצה. היתה זו הרגשה מאד נעימה

להפרד לכמה שעות מהכינים המטרידות והעוקצניות שהיו בשפע רב על גופינו.

העבודה בבית החרושת התנהלה יומם ולילה. עבדנו במשמרות חצי מחנה עבד במשמרת יום וחצי מחנה במשמרת הלילה. כאמור עבדנו בבית חרושת ליצור נשק. פייגי ואני היינו גבוהות ולכן העמידו אותנו ליד מכונה גבוהה שמחתי שאני עומדת ליד אחותי כדי לעזור לה מפני שעדיין היתה חלשה ביותר — באמצע העבודה ניגש אלי מנהל העבודה הגרמני ושאל אותי בלחש היכן התיק שלי. הוא הניח בתוכו 2 חתיכות פרי ומיד נעלם, והמשיך בתפקידו כאילו לא דיבר אתי כלל — הפקודה היתה לבל ידבר עם פועלים יהודים. כן חזר הדבר מדי יום ביומו, וכל פעם היה לוחש באוזני führ dier weil du bist soh yung Das Komt („את עדיין ילדה כל כך צעירה וקטנה"). את הפירות היקרים חלקתי בין פייגי והרופאה כדי שהיא תמשיך לתת לה תרופות לחיזוק שהיא היתה כה זקוקה

המנה היומית

להם. אני מעולם לא נגעתי בפירות אף על פי שרעבוני היה גדול וחתיכת פרי היתה בבחינת בל יראה ובל ימצא.

עברה תקופת החגים והחורף החל ועמו גם קור ועינויים נוספים. המצב בחזית היה גרוע ביותר לגבי הגרמנים והדבר היה ניכר בתפריט המאכלים, פעם ביום צלחת מרק עם חתיכה קטנה של תפוח אדמה ובבוקר „תה" עם חתיכת לחם קטנה. היו בנות שניסו פעמיים לזכות בצלחת מרק אבל אוי לבת שנתפסה בחטא זה, העונש היה רע ומר וסבל בל יתואר מכות ועינויים. לאט לאט חזר תיאבונה של פייגי וגם היא רצתה להשיג שתי צלחות מרק, ואז היא שלחה אותי — ד' עזרני ואף פעם לא נתפסתי בקלקלתי.

עברו מספר שבועות והרעב שהיה כבד הורגש היטב, המחשבה נסבה מבוקר ועד ערב על פת לחם. לוא היה מעט אוכל, היינו יכולות להיות חזקות מעט כמעט ונפלנו מהרגלים מרוב רעב.

היה זה בחנוכה. הרעב והקור הציקו ביותר, ולבנות נודע שאי שם בקצה המחנה טמנו הגרמנים תפוחי אדמה. מספר בנות חמקו בחשאי גם אני הצטרפתי אליהן והצלחתי להוציא במאמץ רב מהאדמה הקפואה שני תפוחי אדמה מבצע פה היה קשה למדי כי הם היו מוחבאים עמוק באדמה והיינו צריכות לעשות את מלאכתנו בזהירות ובזריזות מירבית.

לאור הצלחתי ניסיתי את מזלי בפעם השניה. רציתי להשיג עוד תפוחי אדמה אבל הפעם לא לאכילה אלא

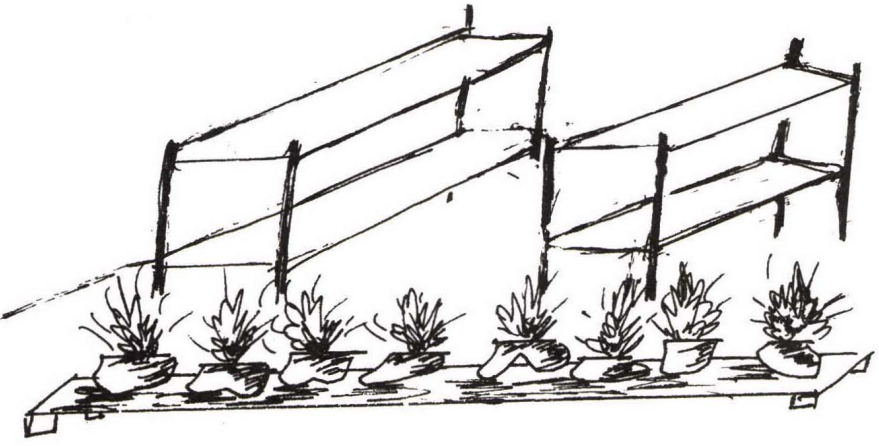
כדי להדליק בהם נרות חנוכה. התגנבתי במהירות וגם הפעם זכות המצוה עמדה לי והצלחתי להוציא וחזרתי.

גניבת תפו"א מתחת לאדמה המושלגת

אך אויה! חייל גרמני תפס אותי הוא לא אמר מלה רק רשם את המספר שעל ידי. באותו לילה נתפסו עוד בנות וגם את מספריהן רשם החייל הגרמני.

כאמור את תפוחי האדמה לא לקחתי לעצמי אף על פי שהדבר היה יקר ערך למאוד. עשיתי חורים בתפוחי האדמה ובתוכם שמתי נרות. הדלקתי נרות חנוכה. באפלה התהומית ששררה סביבנו דלקו נרות חנוכה. אורן החודר נתן בנו עידוד רב והרגשנו הרגשת התעלות יוצאת מן הכלל. לרגע נשכח מאתנו הרעב הסבל והיסורים ונזכרנו בניסי חנוכה ובציפיה לנס ולישועה. המבוגרת מבינינו שידעה את הברכות הדליקה את הנרות וברכה וכולנו שרנו „מעוז צור".

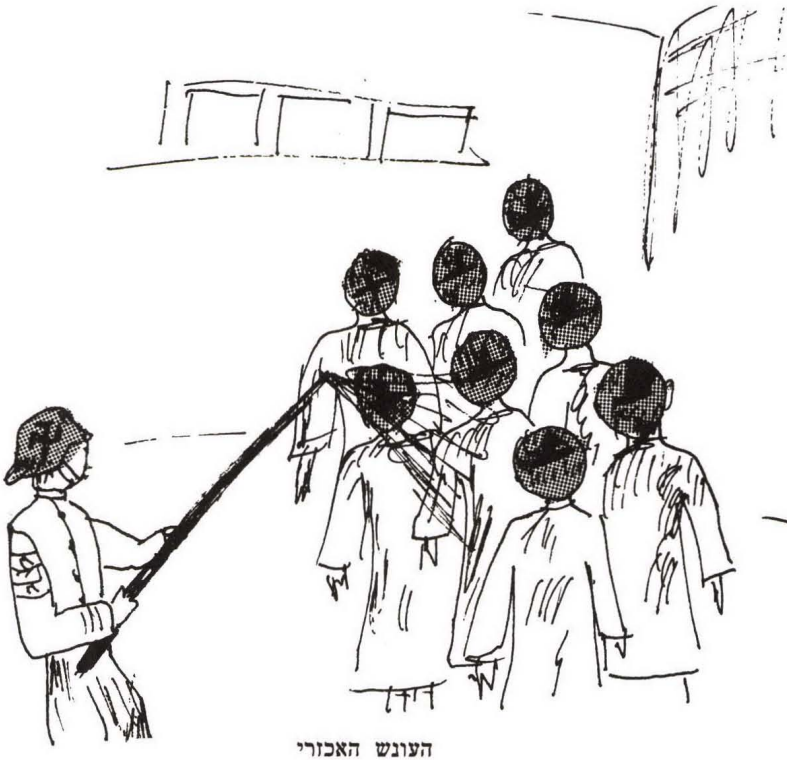

חנוכיה מאולתרת מתפו"א

שקט מסביב כולם ישנות רק אני לא יכולה להרדם מרוב פחד. אולי כעת יקראו לי להענש על סחיבת התפוחי אדמה. פייגי עטפה אותי בשתי שמיכות מתחת בגדי כדי

שלא ארגיש את המכות החזקות. אבל הרשעים לא באו להעניש אותי. זכות המצוה עמדה לי.

סוף סוף נרדמתי מרוב עייפות והנה חלמתי חלום

העונש האכזרי

וראיתי את הורי ז״ל בצורה ברורה מאוד. חלמתי שאמא רוצה לומר לי דבר אבל אז התעוררתי. ספרתי לפייגי את

החלום ואמרתי לה שבעקבות החלום הזה יש לי הרגשה שלא יקרה לי שום דבר.

יצאתי כרגיל בבוקר לעבוד בבית החרושת וכששתי בערב שמעתי על גורלן המר של הבנות שנתפסו בעת לקיחת התפוחי האדמה.

הכניסו אותן לאיזה חדר ובשערותיהן הזעירות שהחלו לצמוח גזרו סימן צלב קרס ואז היכו אותם מכות רצח וכשהן התעלפו מהמכות הם קבלו זריקות התאוששות. הן ספרו לי שחפשו גם אותי אבל קבלו תשובה שאני נמצאת בעבודה. כולם חיכו בחשש ובסקרנות לדעת מה ייעשה גם לי. עמרו כמה שעות ולא נקראתי להענש. הייתי בפחד נורא במשך ארבע ימים ומשאלה חלפו הבנתי שהקב״ה עזרני ואירע לי נס חנוכה. כמובן שלא שכחתי את דמות הוריי היקרים שהופיעו בחלומי בארשת פנים מרגיעה בכל זאת כבר נאמר זכות אבות יגן עלינו.

הימים חלפו ועברו לאטם והנה התקרב חגם של הגוים חג המולד — הבנות לקחו עץ, כנהוג אצל הגויים, קשטו אותו והזמינו את החיילים והשומרים. הן ערכו הצגה במשך שעתיים וחצי, הגרמנים לא הסתירו את התפעלותם מן המופע היפה שנערך למרות השמירה החזקה. כמובן שהוסיפו שהיהודיות לא התנהגו כראוי שלא בקשו רשות להכין את ההצגה, אבל הפעם הם סלחו והם קבעו והכריזו: „יהודיות עם שיער קצר — ושכל ארוך! שורה בגרמנית!

כך עברו ימי החורף. והנה מתקרב ובא חג הפסח במחנה לא כבני חורין אלא כעבדים משועבדים האוכלים

לחם עוני ומקבלים את העשר מכות בשפע תחת מגף כבד ודורסני. במשך ימי החג לא נגענו בלחם — במבט לאחור אני מסתכלת איזו גבורה נפשית עילאית היתה זו, לא לאכול את החתיכה הקטנה שהיינו כל כך זקוקות לה יום יום בחזרינו מהעבודה. הבטנו בעינים עורגות ובלב כבד ובבטן רעבה אל הלחם ובלענו רוקינו האם הלחם עדיין במקום? בזמן קשה ובמקום קשה התורה היתה נר לרגלנו. רק ביום האחרון של פסח כשחזרנו מהעבודה היינו יכולות לאכול, צעדנו במהירות לצריף בתקוה שסעודה מחכה לנו. אולם אף סעודה לא חכתה לנו כי אם אכזבה. התברר שהיו כאלה שהקדימו אותנו וזכו בפתינו. עם כל זה שמרנו על קור רוחינו וגבר השכל על הרצון והמוח על הלב וכלל לא כעסנו. אדרבא! אפילו צחקנו ונהנינו שלפחות זכו בלחם פיות יהודים ואף אותם שכאב ליבם וציפו לסעודה טובה סלחו והבינו.

לאחר הפסח העבירו אותנו לתוך גרמניה. היה זה תחילת מסע רגלי מפרך שבו נספו הרבה מאוד מהמחנה. יצאנו ברגל בטור ארוך כשאלינו מצטרפים חיילי ס.ס. גרמניים והם הזהירו אותנו שכל מי שלא תלך בקצב הרגיל ירו בה. כך ללא מים ומזון החילונו לצעוד את צעדת המוות צעדה ללא תכלית וללא מעש.

לפעמים היתה אפשרות להשקיט את הרעב על ידי אכילת סלק סוכר שנמצא בצידי הדרך אבל הסיכון במעשה זה היה כה גדול שוויתרנו על המאמץ. בת שהעזה לצאת מהשורה נורתה מיד.

מצעד המוות

שתיה גם כן לא קבלנו. בלילות כאשר ישנו ברפתות מצאנו מים מלוכלכים ופסולת ובזה היינו צריכים להשביע את הרעב והצמא.

מטרת הגרמנים היתה ברורה להחליש אותנו פיזית כדי שלא נוכל ללכת כי הפקודה היתה לירות בכל מי שמפגר ואפילו מעט מהדרך.

רבות רבות שלא היו יכולות להמשיך בדרך נורו ונהרגו. היו מקרים שאם שהחזיקה מעמד עד עתה, נחלשה ונורתה לעיני בתה ובתה הוכרחה להמשיך או שבת נהרגה לעיני אמה והאם הוכרחה להמשיך ללכת.

המשכנו ללכת יום ולילה כשמידי פעם קבלנו מנוחה לכמה שעות. „המנוחה" היתה בדרך כלל בתוך רפתות, העכברושים טילו על גופנו באן מפרייע, כי אנו נרדמנו באפיסת כוחות ושקענו בשינה עמוקה. גם פייגי נחלשה מאד מן הדרך ולא רצתה להמשיך. היה דרוש כח נפשי ופיזי עז להמשיך לצעוד ואני הצלחתי בקושי רב לשכנע אותה ולהשפיע עליה ללכת עוד יום ועוד יום. היא ידעה מה יקרה, לוא תעיז לעצור אבל בכל אופן היא כבר לא היתה יכולה. המשכתי לשכנע אותה וסחבתי בשבילה את חפציה המעטים.

תוך כדי הליכה הופיעו מטוסים בריטיים וירו על הגרמנים, החילים היו נכנסים לתוך השורות והולכים ביניינו כי ראו שהמטוסים יורים רק על חילים גרמנים וכך הם נצלו ממות בטוח. הגרמנים השתדלו מאד להעביר תחמושת ותגבורת נשק לחזיתות אך ללא הצלחה מפני שהאמריקנים ירו על הרכבות על ידי הפצצה האוירית.

הפצצה אוירית על הרכבת

כשראו שכל הרכבות מפוצצות הם השתמשו בשיטה זו העלו אותנו על הרכבות שלמעשה הובילו נשק ותחמושת לחזיתות ביודעם שהאמריקנים לא ירו על אנשים והכניסו אותנו לקרונות שהיו ליד התחמושת. לפנינו הושיבו שבויים פולנים ובקטרים ישבו הגרמנים למזלינו הטוב הקב״ה לא עזבנו ונהפוך הוא והאמריקאים הפציצו דוקא את הקטרים בנגוד למה שחשבו הגרמנים שהרכבת תופצץ באמצעותה, כשראו זאת הגרמנים הורידו אותנו מהקרונות ולא הסתירו את זעמם הרב, את כל כעסם הם שפכו עלינו ואוי למי שנקלע תחת ידם בזמן זה את כל זעמם הם שפכו עלינו עד ששכך כעסם.

בשבועות אלו נחלשתי מאד הרגשתי שכוחותי אינם עומדים לי הרעבון הקור וההשפלות עשו את שלהן ולא היה בי כח ללכת להשיג אוכל שגדל בשדות. בקשתי מפייגי שתנסה להשיג משהוא. פייגי הלכה להשיג אוכל ואני הצצתי דרך הרפת ועקבתי אחריה ואז ראיתי אותה שהיא רצה בכל כוחה שהיה לה ואיש ס״ס רודף אחריה ומכה אותה היא צנחה אין אונים ובבכי ואמרה שהיא לא יכולה להשיג מזון כי היא נתפסת. רחמתי עליה והבטחתי לה כי מעתה ואילך אני אדאג למזון. בשבוע האחרון היה כל מאכלינו ממה שקבלנו מהגרמנים ומן המעט שקבלנו את רובו נתתי לאחותי — המשכנו בדרכנו הנוראית כשקילומטרים רבים מאחורינו והנה הא לכם נס אחד מן הרבה נסים. הגענו לאחד מן הערים והתישבנו רצוות ועיפות שבר על שבר למנוחה מבעד למקום מנוחתינו שכרגיל שימש מקום מנוחה לבהמות ראיתי מספר בנות

חיילת אס.ס. מעניש את פייגי במכות אכזריות

שהביאו חתיכות לחם שביקש בנדבה מיושבי המקום, פייגי רצתה שגם אני אלך ואבקש — אך הפעם ליבי לא נתן לי ללכת לבקש ולא רציתי. שאר הבנות שהיו עמנו מסטמר משראו שאני לא הולכת אף הן ויתרו על הרעיון ונשארו — תוך כדי שאני מתלבטת אם ללכת או לא קבלנו פקודה להתאסף ולעמוד בצורת האות ח בשורות ישרות של חמישיות באמצע הח' העמדו הגרמנים ארבע עשרה בנות שנתפסו בעת שבקשו לחם, השומרים הגרמנים נשאו נאום תוכחה קשה על שגרמנו להם בושה ונזק בחטאנו כי דרשנו לחם, לאחר נאומו ירו בראשון של האומללות הי"ד. לאחר שהצליחו לעבור את דרך היסורים עד הלום ונענשו כי היו ו'עבות....

אנו קבלנו פקודה לקוברן ולפחות זכו לבא לקבר ישראל בקבר אחיות שעברו צרות רבות יחדיו.

המקרה המבעית הזה היה ביום חמישי, וכבר למחרת ביום ששי נעלמו הגרמנים כלא היו, היתכן!? כן! בעזרת ה' תבירך!!! החלום בראית ההורים אכן התגשם.

הרוסים הגיעו והשתחררנו שבורות ורצוצות בגופינו ובנפשינו טעמנו את טעמו של החופש של השחרור מצל האיומים והמות מצל וימררו את חיינו בעבודה קשה ובלבנים שארבו לרגלינו כל דקה ודקה. היינו חייבות בברכת הגומל ובקרבן תודה מהשחרור ממות לחיים משעבוד לחירות ומאבל ליו"ט. הלכנו לעיר הקרובה ששמה היה ליאון Lion. העיר שכנה ליד פרג.

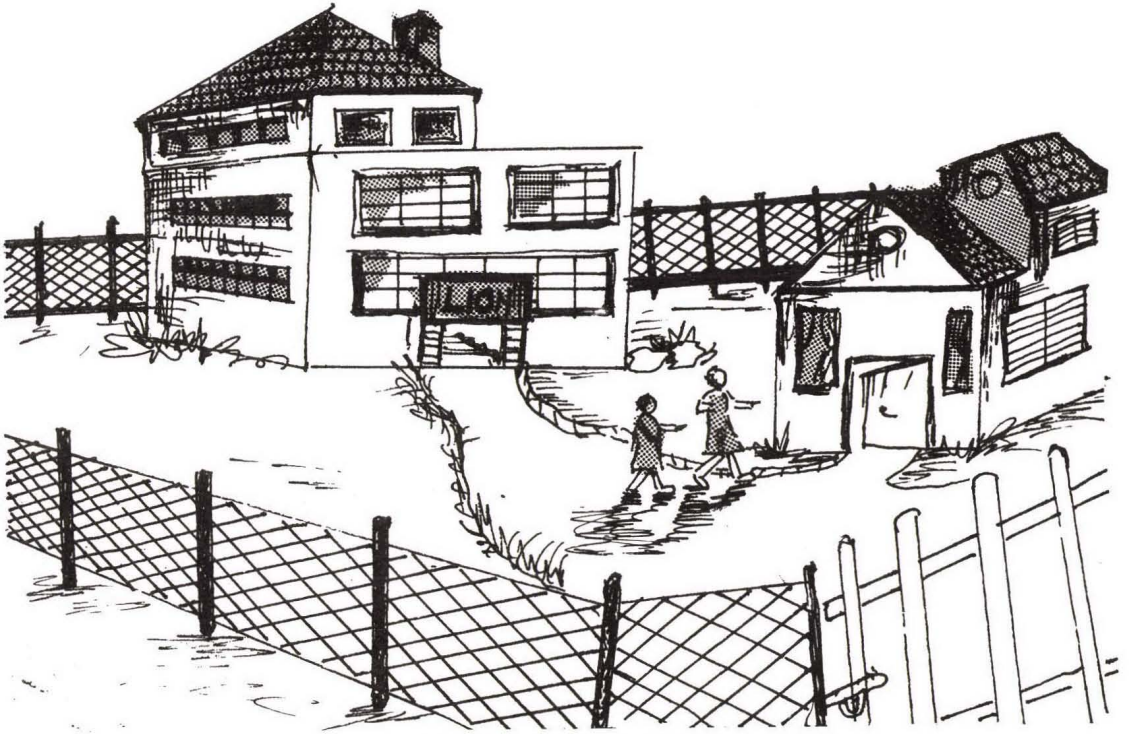
במבט לאחור הבטנו וראינו שהגרמנים הובילונו במצעד המות בכל יום כארבעים ק"מ. אין פלא איפוא שכל כך

בסוף הדרך, היריות האחרונות

הרבה בנות קיפחו את חייהן ללא מים ומזון חלושות ומוכות היה זה נס גלוי להשאר בחיים ב־Lion נכנסנו לבנין ששימש כבית ספר היינו עשר בנות מסטמר. בבית הספר כבר היו כמה בחורות יהודיות מפולין ששלטו בשפה הרוסית והן התידדו עם החיילים הרוסים.

הערב ירד וראיתי שחיילים רוסים נכנסים לתוך הבנין. חששתי מאד לחיינו ולצניעותינו ואמרתי לפייגי שנעבור מיד למקום אחר. פייגי לא רצתה וכמוה שאר הבנות הסטמריות. מה עוד, שבינינו היתה האשה המבוגרת מסיגט שהיתה מבוגרת יותר והיא אמרה: „אם אני לא מפחדת גם לכן אין מה לחשוש". בכל אופן לבי לא נתן לי ופחדתי מאד וצעקתי על פייגי שנברח, מי יודע מה יקרה? פייגי הבינה אותי והתחילה לרוץ בכוון פתח היציאה. מהרתי אחריה ורצנו לבית שרת בית הספר שגר בסמוך לבנין. שני חיילים רוסים שהבחינו במרוצתינו רצו אחרינו, אחד מהם ניסה לתפוס את פייגי אבל אני נעמדתי לפניו ולא נתתי לו לגעת בה. השני איים עלי בנשקו ורמז לי שאם לא אזוז הוא ירה בי. הנהנתי בראשי לאות הסכמה ואמרתי תירה! ואז תפס אותי הראשון וזרק אותי מחוץ לחדר. שרת בית הספר הגן עלי וכשהחיל ראה זאת כעס מאד וניסה להתנפל על בתו של השמש שהיתה שם, בינתיים רץ חתנו של השמש להזעיק את המשטרה אבל אני לא ויתרתי עמדתי מחוץ לחדר וצעקתי, השרת רמז לי לעלות אחריו ולהתחבא. במהירות נכנסתי לחדר צר והתכסתי בשקים מלוכלכים כך שלא נראתי כלל. ממחבואי שמעתי צעקות וזעקות. למזלי הטוב ד' עזרני ולא התגלתי.

השחרור ב"ה — בביה"ס ליאון

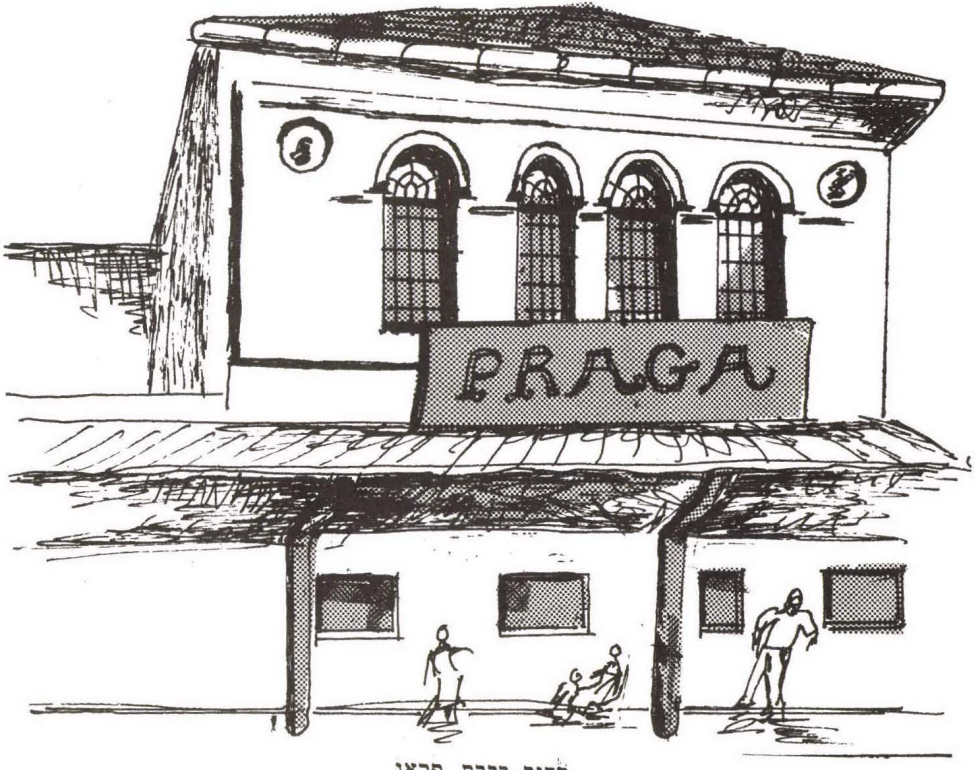
בינתיים הגיע המשטרה וגרשה את החילים. כל הלילה התחבאתי בחדר הצר בין השקים ובבוקר ירדתי לחצר בית הספר ופגשתי את פייגי והיא סיפרה לי שהצליחה להמלט מן החילים.

החלטנו שנצא לדרך לבדינו נבטח בהקב"ה ולא נסמוך על אף אחד מלבד בורא העולם. בתפילת הדרך יצאנו לצעדינו הבא והיא העיר פרג Praga. לפני שיצאנו לדרך כיבדנו שרת בת היספר בקפה ועוגות, ולאחר מכן יצאנו בכוון פראג בתקוה למצא דרך להגיע מהר הבית...

בדרכינו נפגשנו עם חברות ותיקות שעברו עמנו את כוס התרעלה וסאת היסורים והם ספרו לנו שנכנסו לבתים גרמניים שנזנחו ואספו הרבה חפצים יקרי ערך וכיון שהמשא היה כבד לא היו יכולות לשאת בכוחות עצמן בקשו „טרמפ" מחילים רוסיים שעברו עם רכבם, אלא שבדרך ניסו החיילים להתנפל עליהן, הן נסו כל עוד נפשם בם והשאירו בידי החילים את השלל בבחינת ואנחנו את נפשינו וכבודינו הצלנו. פייגי אמרה אני מוותרת על הכל העיקר שנגיע כבר הבית, שם בודאי כבר לא יחסר לנו מאומה.

עד שהגענו לתחנת הרכבת כבר ירד הערב. רכבת לא היתה בתחנה ואנו שוב התמלאנו פחד ורעדה. בחורות ישראל מסתובבות בלילה בתחנת רכבת כשמסביבן חילים רוסיים, חלילה יכול לקרות משהו בגוף ובנפש.

פייגי הכירה משפחה הונגרית שראש המשפחה היה רופא. משפחה זו רצתה לחזור להונגריה אבל לא היתה יכולה כי הרוסים הכריזו שרק ליהודים יש אשרת כניסה

תחנת רכבת פראג

להונגריה. המשפחה הסכימה להגן עלינו בתנאי שנבטיח להם שנעיד שהם יהודים. כל הלילה הם כיסו אותנו ודאגו לנו לכל מחסורינו והסתירו אותנו בין חפציהם. למחרת בבוקר יצאנו מהתחנה. ליד התחנה ראו אותנו שאנו לבושות בבגדי אסירי המחנות.. הם הובילו אותנו למלון הזמינו עבורינו אוכל וזו היתה הארוחה הראשונה שאכלנו ליד שלחן ערוך עם כלי אוכל וסכו״ם הרגשנו ממש כבני אדם. סעודה ראשונה כבני חורין ליד כסא ושולחן.

חזרנו לתחנה והחילונו לחכות — לוח זמנים עדיין לא היה, הרכבות לא יצאו ליעדים מסוימים בזמנים קבועים,

BUDAPEST

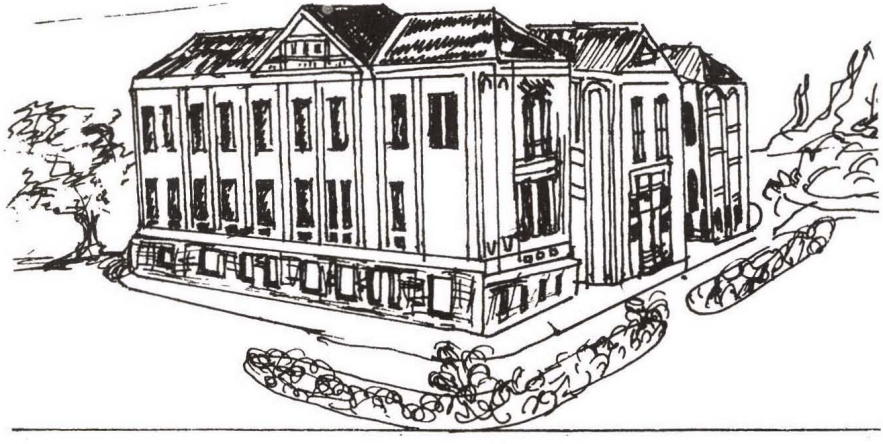
לפתע ראינו רכבת עם קרונות עמוסות בולי עץ והיא עומדה לצאת לבודפסט, קפצנו מהר לאחד הקרונות גם משפחת הרופא קפצה לקרון, התחבאנו בין גזרי העצים. לאחר כמה דקות החל הקטר בנסיעתו והרכבת נסעה. הגענו לבודפסט בלילה הראשון ישנו אצל משפחת הרופא, ולמחרת בבוקר נגשנו למשרדי הג׳וינט, שם ספרנו מעט מן העבר עלינו והודענו להם שבפראג ממתינות עשרות רבות אם לא מאות של בנות יהודיות וכאשר כמה מהן נגשו לקונסוליה ההונגרית הן נמסרו לידי הרוסים ששלחו אותם לערבות סיביר ורבות מהן לא חזרו אחרי שאת סבל ויסורים ואחרי השחרור נשלחו ליערי עד הי״ד.

אנשי הג׳וינט שמעו את ספורינו ונתנו לנו מעט כסף שנוכל להמשיך בדרכינו ואילו כמה מהם יצאו לפראג וארגנו רכבת רגילה לכל הבנות שהיה ברצונם להגיע להונגריה ולא הוי יכולות. לפני שעזבנו את בודפסט הלכנו לביתה של דודתינו פסי תחי׳ שנשארה בבודפסט בזמן המלחמה עם מסמכים כוזבים, אולם לא מצאנו אותה בביתה.

דרכינו אצה לנו ועוד באותו היום נסענו לסטמר. הוי סטמר! אותם רחובות אותם שבילים, אותם בתים, אבל איה הנוף האנושי, איה הפנים היהודיות המוכרות, הכל זר ונכרי. מהרנו הביתה לראות, הבית היה סגור עם קרשים פרצנו פנימה והסתכלנו סביבינו דבר לא נותר! איה הבית הרוחני, איה החום החסידי, הכל שומם ושקט. בקירות הבית היו תנורי חימום גדולים עשויים חרסינה, הגויים שהרסו את הבית הרסו גם את התנורים במטרה למצא

כסף תחתיהם. יצאנו לחצר הבית אבל אוי שוד ושבר! מאות דפים של ספרי קודש מפוזרים קרועים אספנו ככל יכלתינו והבאנו אותם לידי גניזה כהלכה. אולם בחצר האחורי בבור הגדול והעמוק — הרכוש! מה שאבינו היקר הי״ד אמר כי רכושו לא יפול בידי הרשעים נתקימו במלואם. היינו די עשירים יחסית בתקופה הראשונה בזכות מלאכת אב היינו הרכוש שמצאנו.

בסטמר הכניסו אותנו לבית חולים יהודי ששימש כעין מרכז קליטה ואסוף ליהודים השבורים והרצוצים שחזרו... הרבה בחורות צעירות מסטמר נהרגו והבחורים שנותרו חששו כי לא יוכלו להתחתן בקלות הם בקשו את ידה של פייגי אולם פייגי הודיעה נחרצות שהיא תתחתן אך ורק בארץ ישראל.

בית החולים היהודי בסטמר

היתה לנו שמועה שאחינו בחיים, ובאמת לאחר כמה ימים חזר אפרים נ״י ולאחריו משה יוסף. הם הופיעו בבית והרגשותינו היתה גדולה מאד, הבכי והשמחה חגגו יחדיו, הבכי על הנאבדים שלא חזרו, והשמחה שלפחות אנו נשארנו. אפרים ומשה יוסף התחתנו והם עבדו בחרושת עצים ביחד עם פייגו תחי׳, ואני הצעירה מביניהם נשארתי בבית לבשל. אבל לא לעולם חוסן, הרוסים הגיעו והלאימו את כל רכושינו. הרוסים היו נוקשים מאד ובכדי לדעת היכן הרכוש היכו את אפרים ומשה יוסף מכות נאמנות כדי שיגלו מנין להם הכסף בזמן כה קצר והיכן שאר הרכוש. בינתיים הלך בתינו והתמלא קרובי משפחה אודים מוצלים מאש שניצלו מאש ומחרב. את כולם באהבה קירבנו ולא חסנו על כוחינו וממונינו ובלבד שנעזור לאחים וקרובים שארי בשרינו. פייגו תחי׳ הודיעה שהיא לא תעזוב אותי בידי האחים ונלך שנינו יחדיו לארץ ישראל, נעזוב את אירופה מזרחה לכוון ארץ אבות, ארץ ישראל. הגענו במסגרת עלית הנוער לעיר הנמל בוקרשט עלינו על אניית גרוטאות שבדרך נס לא טבעה בים. שמה של האניה היה ,,מדינת היהודים״. נסענו באניה הקטנה כשלושת אלפים איש. הנסיעה היתה קשה אך אנו ידענו שהפעם אל חוף מבטחים ולא להשמדה גופנית, לארץ אבות שבו בחר ה׳ מכל העמים. כשראינו מרחוק את חוף חיפה צחקנו ובכינו מרוב התרגשות. אולם עד מהרה נחנלו אכזבה מרה כשהאנגלים שלטו באותו זמן בארץ ישראל וסרבו לאשר לנו להשאר כאן.

ንጉሥ ቴዎድሮስ — ማዕሰርተ

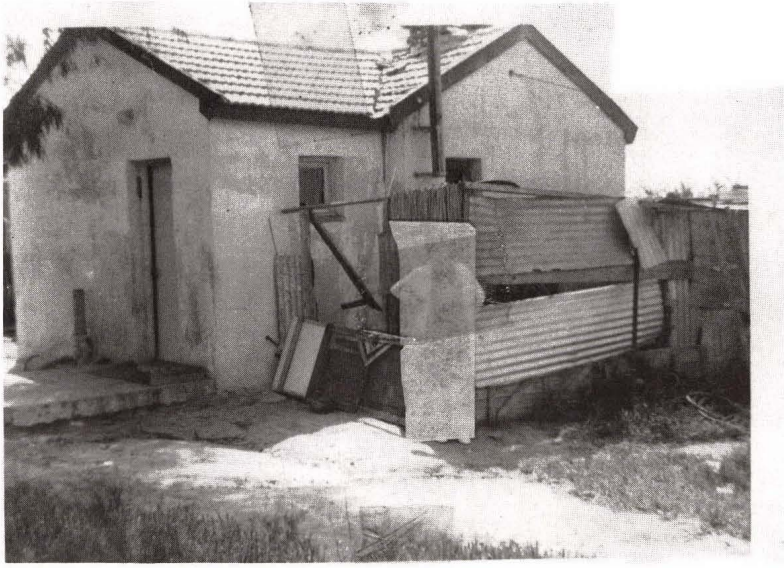
לאחר הסבל הרב התלאות והנדודים שעברנו, הצרות אימה יאוש וחרדה גלות וגירושין שוב פעם גורשנו. האוניה הסתובבה ופנתה אל האי קפריסין. במשך שלשה חדשים הייתי בקפריסין עם פייגי תחי' ואח"כ הועברתי לארץ מפני שהייתי עדיין צעירה, פייגי נשארה בקפריסין עוד תשעה חדשים.

בארץ גרתי אצל אחי שמאי ז"ל שהיה נשוי וגר בתל-אביב. לאחר שפייגי עלתה לארץ ונחה כשבועיים אצל שמאי נפרדנו ממנו בתודה שעזר לנו הרבה ועברנו לגור בשכונת מונטפיורי. לפרנסתנו פתחנו קיוסק בככר מוגרבי. שני אחיות לא נשואות מכרנו בייגלך וסודה במרכז תל אביב ובלבד שלא נצטרך לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלואתם. בכדי לבסס את מעמדי הגשמי בשעות היום עבדתי

הקיוסק

בבית חרושת לברזל שנקרא „המלחים" היתה זו עבודה קשה מאד שהיתה מיועדת לגברים בלבד אלא שהגברים באותה תקופה היו ברובם מגויסים למלחמת השחרור ובית החרושת היה חייב להמשיך וליצר ולכן הציעו את העבודה גם לנשים, היתה זו עבודה קשה אך לא נצרכתי ללחם חסד...

תפרח

בבית החרושת הזה עבדתי עד שנת 1950. באותה שנה עזרני הקב"ה וזכיתי להקים בית בישראל. לאחר החתונה עברנו לגור במושב „תפרח" שבדרום, שם נולד לנו בננו הבכור ישעיהו נ"י. יום אחד בשעה שאבא היה מגויס ולא

הייתי יכולה למצא ביבי סיטר והייתי זקוקה לחלב ראיתי שהתינוק נם לו את שנתו בשקט ויצאתי לצרכניה לקנות חלב, המרחק מהבית היתה צעדת ק״מ, כשחזרתי ראיתי התקהלות רבתי כי הבחנתי בעשן שהיתמר מהדירה. למזלי הטוב עברו שכנים בקרבת מקום ומשהבחינו בעשן פרצו לתוך החדר והוציאו את התינוק, ב״ה שלא עזבני. כל המטבח שהיה בנוי מעץ נשרף.

נבהלתי מן המקרה ולא רציתי לגור עוד במושב. ללא פרוטה בכיס אבל עם בטחון בהשי״ת עברנו לגור בבני ברק,

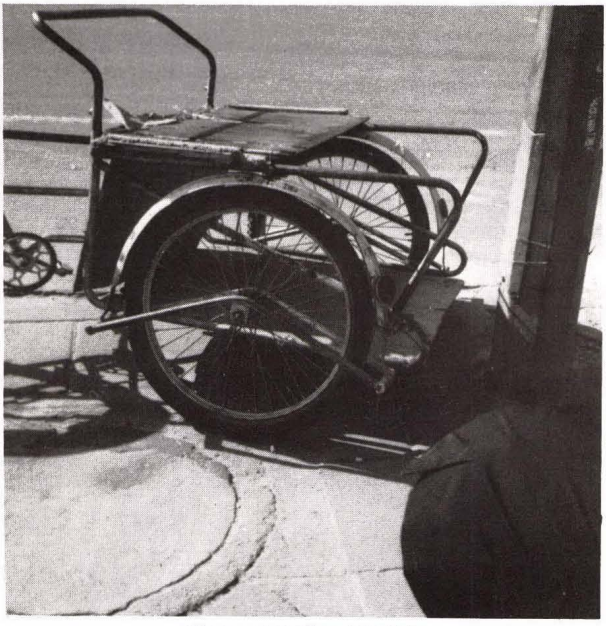
העבודה בלבנים ובכל עבודה קשה

LUKE GELLAR 17

גרנו ברחוב טבריה 17, בבית הזה נולדה בלומה תחי׳. היה לנו חדר אחד מטבח קטן ושרותים משותפים. פרנסתינו היתה בצמצום רב.

עבדתי בכל מיני עבודות מזדמנות, ואילו אבא נ״י עבד בעבודת בנין שהיתה עבודה גופנית קשה מאד. עבודה שהיתה כרוכה במאמץ פיזי רב עבודה מבוקר ועד ערב.

נוסף על כך הצלחתי להשיג רשיון חלבנות, את כדי החלב העמסתי על תלת אופנים. עבודה זו נמשכה מארבע לפנות בוקר ועד ארבע אחר הצהרים, באותו זמן עדיין

האופניים למכירת החלב

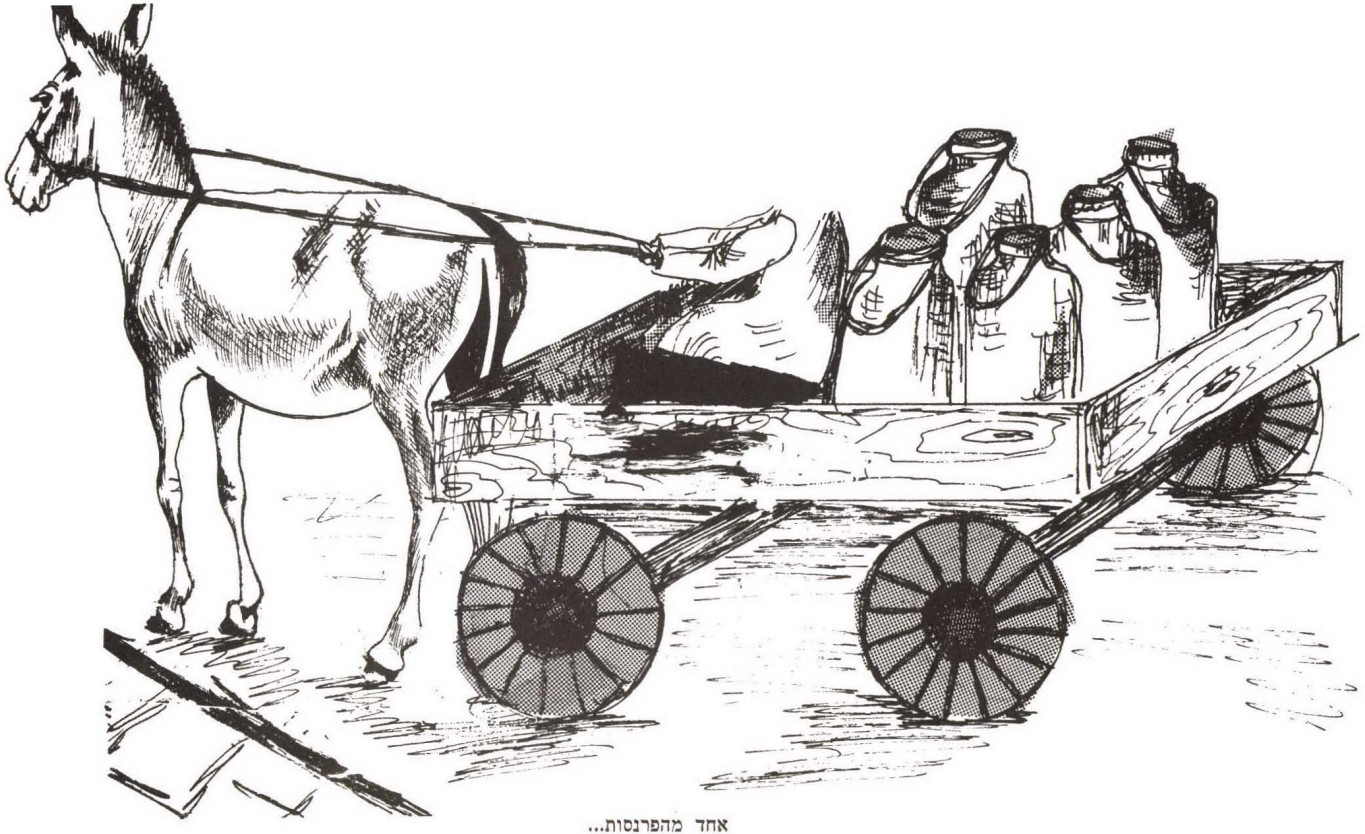
כבישים לא היו סלולים ולסחוב משא כבד מעין זה היתה מאמץ רב. עבודת אבא היתה עבודה קשה והמאמץ היה כבד מנשוא, והוא חלה ושכב במשך שלשה חדשים בלי יכולת לזוז כמעט.

החלטתי שאין לשבת בחבוק ידים — אני לא אבקש נדבות, בטחתי בד' יתברך ועל אף החובות שרבצו עלינו חבל היה לותר על רשיון החלבנות. קניתי איפוא חמור ועגלה ובעצמי הובלתי אותם, גם זה לא היה קל. לנהוג בעגלה עמוסה בכדים בעוד כל כד שקל כארבעים ק"ג.

רבים רבים זקפו גבות עיניים בתמהון בראותם אותי עוברת לא בכל יום נראית אשה בראש מכוסה עובדת עבודה גברית כל כך אף על פי שבימים אלו כל עבודה ובלבד שפרנסה תהיה מקובלת וזאת ע"פ העקרון ולא תצריכני לידי מתנת בשר ודם. בליבי ידעתי שאין לי ברירה יכולים ללעוג או לרחם לדבר או לשתוק אבל אני בוטחת בהקב"ה שיתן לי עוד כח.

בחסדי ד' הצלחתי בפרנסה זו שספקה לי די לשלם את החובות המעיקים. הרגשתי היתה טובה, אמנם בביתי היתה אמא כמלכה הבית היה מלא משרתות ועוזרות והלך החיים בבית היה רחוק מאד מסוג זה של עבודה לאשה, אולם לא רציתי ופחדתי מהעובדא שאצטרך לידי מתנת בשר ודם, מה עוד שהמצב הכספי לא היה קל אצל רוב רובם של המכרים והמשפחה.

בשנת 1956 למספ' עברנו דירה לרחוב ירושלים 25 בבני ברק, פה כבר הבית קצת יותר מרווח, שני חדרים ושרותים נפרדים. בבית הזה נולדו הילדים יואל נ"י ואברהם

אחד מהפרנסות...

מאיר נ״י, בהפרש של שנה וחצי בין האחד למשנהו, ה׳ יעזור שנראה נחת מכל בנינו ומנכדינו.

אבל שוב אבא נ״י חלה ולא היה מסוגל להמשיך בעבודת החלבנות. מכרנו את החמור והעגלה אלא שעתה כבר לא רבו הקופצים על פרנסה זו, ולא קבלנו סכום כסף

גדול. באותה תקופה השתדלתי למצא לאבא פרנסה בעבודה אחרת שאינה כרוכה במאמץ גופני רב, השגתי סכום כסף קטן ופתחנו בשנת 1958 חנות לכלים וצרכי חשמל ותקוני כלי חשמל ברח' ר' עקיבא 52 בני ברק. כמובן ששקענו שוב בחובות, את עבודות הבית עשיתי לבד, וכמובן עמדתי

בחנות בזמן שאבא ז"ל יצא לערוך תקונים בבתי אנשים. את יואלי ואברמי גדלתי במסירות ובקושי על המדרכה שליד פתח החנות. לצרכי פיתוח העסק קנינו מכונית. בלומה שהיתה גדולה מהבנים צעדה תמיד ובכל יד אחזה אחד

בחנות החשמל רח' ר' עקיבא 52

מאחיה כאמא קטנה לכל דבר. היום אני נזכרת בחיוך כשבכתה יום אחד אמא! עם אח אחד עוד מכניסים אותי לחברה לשחק, אך עם שני אחים כבר לא כל כך קל...

לאחר השעה שבע כשחזרתי הביתה מן החנות האכלתי את הילדים ארוחת ערב והשכבתי אותם לישון. לאחר זמן רצתי אל בית דודתי אסתר קליין תחי׳ לעבוד בעבודת קבלנות מלאתי אקונומיקה בבקבוקים וארזתי ברזליות בחבילות. הייתי גומרת עבודה זו בשעה שתים בלילה. עבדנו קשה מאד יחד עם אבא נ״י כדי לבסס את מעמד פרנסתינו והצלחנו ב״ה לחתן את הילדים הי״ו ולראות נכדים.

בשנת תשכ״ו מכרנו את הדירה ברחוב ירושלים ועברנו לרחוב הרב בלוי 6 מקום שמסביבו גרים אנשים יראים ושלמים ובכל פינה בתי כנסיות ובתי מדרשות.

מבית זה כשמסביבנו בתי כנסיות ובתי מדרשות חינכנו את הילדים ומשם נשאו ובנו בתים נאמנים בישראל. וברוך ה׳ כי זכינו לראות אצל כל בנינו צאצאים הממשיכים בדרך ה׳ דרך ישראל סבא ממשיכי מסורת בית אבא ואמא הי״ד. ותפלתי בפי: לא תמוש התורה ודרך התורה מפי זרעי וזרע זרעי מעתה ועד עולם.

ועתה! לעת גמר אמרי, דעו לכם אין ספר זה צואה לדורות כי אם קורות חיים אבל אם תתבוננו היטב בין השורות ומתחת למעבה השיטין תחזו בו בטחון עז בהשם יתברך כי הקב״ה עוזר דלים וסומך נופלים תראו בו כי האדם לעמל יולד חלקו האחד של העולם בעמל תורה וחלק אחר של העולם הוא בעמל המעשה אבל ככלל ואל תצריכני לידי מתנת בשר ודם היא תפילה נעלה.

מה דרישת האדם כשהגיע לימי הביניים והזקנה? כשם שעד כעת רבון כל העולמים העוזר דלים וסומך נופלים עזרנו באלו יעזרנו בסיפא ורופא חולים הוא ירפא חליינו

ונזכה לראות נחת דקדושה מכם עד ביאת משיח צדקינו
שאזי נזכה לראות את כל היקרים והנעימים שנספו, במהרה
בימינו אמן.

לסיום דברי בספרי מלא התלאות, ארצה להודות ולשבח את כבוד חמותי מרת שרה חיה שתחי' עמו"ש, על צדקותה הרבה, במעשיה הטובים, וחכמת השתיקה — חכמתה.

זוכה ב"ה לראות בגידול פירותיה, משפחה לתפארת התורה היראה והחסידות בלעה"ר. מתגוררת פעיה"ק ב"ב.

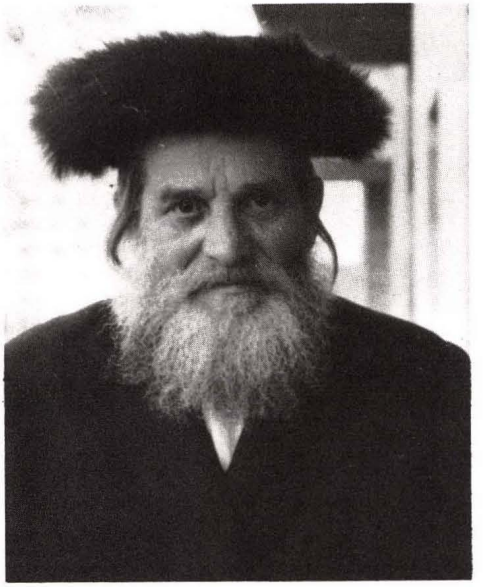

סוף דבר

השיר והשבח לבורא עולם, בסיימי כתיבת שחזור קורותי, שתהא זו עדות חיה נאמנה, ממני, לכל המשך דורותי בעהשי״ת, היקרים והאהובים לנו ביותר, ילדי, נכדי, נכדותי שיחיו, ניני וכו׳ עד ביאת גואל צדק אמן.

כתוב זאת זכרון בספר נשמות הטהורות

אבי מורי מוה״ר מרדכי בן מוה״ר יואל וועבער ז״ל
נפטר ביום כ״ו שבט בשנת תשכ״ג בעיה״ק ירושלים יע״א
מקום מנוחתו בהר המנוחות בירושלים

אמי מורתי מרת בלימה
בת מוה״ר שלמה זלמן טצוצקה ז״ל
נפטרה בגיל צעיר בשנת ל״ו לחי׳ ביום כ״ט טבת תרצ״א
בעיר בודפסט בהונגריה

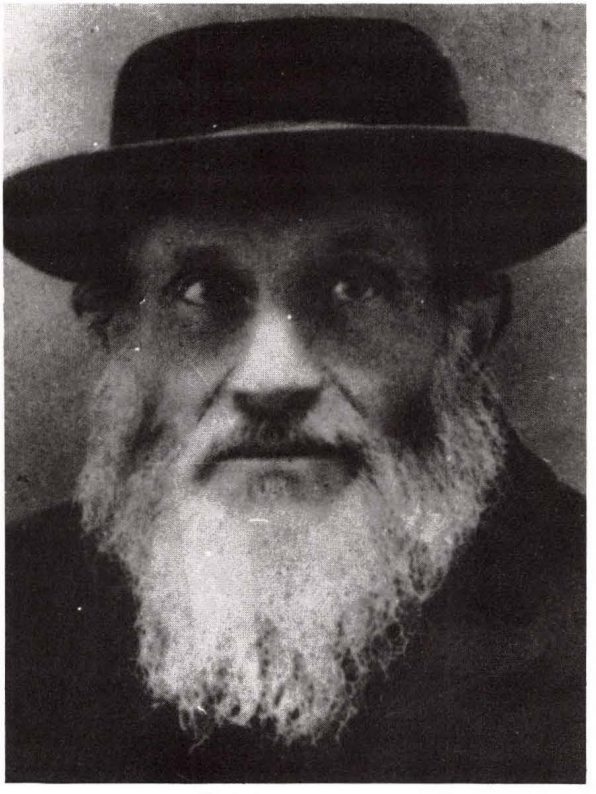
אבי זקני מצד אמי מורתי
מוה״ר שלמה זלמן טצוצקה ז״ל
נפטר ביום י״ד מנחם אב בשנת תרפ״ז בעיירה גייא
(במחוז מהרן) שבצ׳כסלובקיה
ואשתו מרת צירל בת מוה״ר שמואל שמלקע לוינזון ז״ל
נפטרה בגלות טרזנשטט שבצ׳כוסלובקיה
ביום כ״ד אדר בשנת תש״ד הי״ד

זקנתי מצד אבי מורי מרת טילה בת מוה״ר צבי סג״ל שוורץ ז״ל, נהרגה עקה״ש באושוויץ בשנת תש״ד הי״ד

זכות אבותי הק׳ יגן עלינו ועל כל יוצאי חלציגו

אבי זקני מצד אבי
מוה״ר יואל בן מוה״ר יוסף וועבער ז״ל
נפטר ביום ט״ו שבט בשנת תרצ״ז בשאלטוודקרט שבהונגרי׳

אביו של זקני מוה״ר יואל ז״ל מוה״ר יוסף בן
מוה״ר שמואל וועבער ז״ל נפטר ביום י׳ ניסן תרס״ד
בעיר מאקעווע בהונגריה

זכות אבותי הק׳ יגן עלינו ועל כל יוצאי חלצינו

EMLÉKEIM

SZATMÁRTÓL ERETZ-ISRÁELIG

AUSCHWITZON

KERESZTÜL

CHÁNA WÉBER (NEUMAN)

BNE-BERAK 1986

ELŐSZÓ

Sok könyvet irtak a szörnyű szerencsétlenségről, amelyben az európai zsidóságnak része volt a második világháború éveiben... De sokan, akik átélték ezt a szörnyűséget, inkább hallgatnak, mert nem akarják feltépni a régi fájó sebeket, amelyek látszólag már begyógyultak, és igy sok szenvedés továbbra is titokban fog maradni.

Azt akarom, hogy ti, drága gyermekeim, unokáim, rokonaim és ismerőseim tudjatok egy keveset a sokból, amin én keresztül mentem, és a Nagy I-ten szeretetével átsegitett ezeken a nehéz napokon és megadatott nekem, hogy ezek után még családot tudtam alapitani, a drága szüleim szellemében.

A történteket nagyon röviden fogom leirni, mivel minden lépésem külön csodák története, és minden mozdulatomnál nyitott cosdákat kellett látnom. Ezeket a tényeket akarom gyermekeimnek, unokáimnak és rokonaimnak átadni, hogy el ne felejtsék azt.

A harc a mindennapi életért szörnyű és kemény volt, minden perc óráknak tűnt az állandó félelem miatt. A szadista gyilkosok kezében lenni és őket állandóan

szemmel tartani, akiknek csak egy feladatuk volt, hogy minél szörnyűbb módon végezzenek velünk.

Könyvemben, amelyet I-ten segitségével kezdek irni, nem emlitem meg azokat a szép napokat, emelyeket a szülői házban töltöttem el, mint gyerek, a kedves testvéreim társaságában.

Nagy ház volt, tele megelégedéssel, gyermeki kacagással, vallásos chászidis szellemmel, és a mindenkin akaró segitséggel, Apámmal és Anyámmal, akik meleg szeretettel vettek körül bennünket.

A ház állandóan tele volt vendégekkel és szegényemberekkel, akik hozzánk jöttek csillapitani az éhségüket és mindig nyitott ajtót találtak nálunk.

Bár mi távol laktunk a várostól, mivel Apámnak nagy faraktára volt, amit nem engedtek a városban működni, a házunk állandóan tele volt jesiva-bócherekkel, akik nem sajnálták a fáradsgot és eljöttek hozzánk napokat enni, mivel a drága Anyánk nagyon jól és bőven főzött.

Ezek a szép és jó dolgok minden átmenet nélkül megváltoztak, mivel megkezdődtek az általános córeszok. Ezekből a córeszokból én is kaptam egy jó adagot és a szép gyermekévek hirtelen félbe szakadtak és minden támasz nélkül maradtam, mivel egyik napról a másikra elvesztettem az Apámat és az Anyámat, és kislányból fel-

nőtt lettem. És egyedül kellett folytatnom az élet-halál harcot . . .

Az Örökkévaló útjai titkosak, amit emberi ész nem képes megérteni, megvédett és erőt adott, hogy át tudjam vészelni ezeket a nagy córeszokat.

Továbbra is kérem a Mindenhatót, hogy úgy, ahogy segitett engem eddig, továbbra is segitsen, hogy sok örömet tudjak látni a gyermekeimben és unokáimban.

Ugyszintén kivánom nektek, drága gyermekeim, hogy mindig csak örömben és egészségben lássátok saját gyermekeiteiket.

Szeretettel anyukátok és nagymamátok,

BABI CHÁNÁ
WÉBER

AZ ÉLETEM TÖRTÉNETE

SZÜLŐI HÁZAM

Apám, R. Jeshajhu ben Efráim és Chájá Szára z"l Temesváralján, Erdélyben született, kb. 1888-ban. Huszton jesivába járt A. Bal Arugesz Haboszam R. Mose Grünwaldnál z"l.

Anyám Husztról, a Hartman családból származott, anyai ágon a hires Káhán családból.

Az apám z"l kivaló bahur volt a jesivában.

Sábátkor a nagyszüleimnél evett.

A nagyapám kiválogatta az anyám, Jenti z"l részére chátánnak. Körülbelül 1909-ben házasodtak össze. A chátuna után Vidkan laktak. A nagyszülök berendeztek részükre egy faraktárt.

Az első vitágháboruban az üzlet tönkrement és ezután Szatmárra költöztek, ahol a nagyszülök ujra berendeztek egy faraktárt.

Nyolcan voltunk testvérek. Az elsőszülöttet Sámájnak hivták, utána Efráim, Gitu, Feigi, Mose Joszef, Mordecháj, Chana és Chájim.

Sámáj 1936-ban kijött Erec Jiszráélbe és elvette az unokatestvérét, Káhán Peszit. Két fia és három leánya született. Egyik fia, Jesájáhu z"l 21 éves korában, mint chátán, hirtelen meghalt.

Efráim a háboru előtt megnősült és három leánya és egy fia született, akik Auschwitzban elpusztultak. A háboru után ismét megnősült és elvett egy szatmári leányt. Szárá Teszler. 1964-ben kivándoroltak Erec Jiszráélbe és Petách Tikván laknak.

Gitu 1941-ben férjhez ment Friedmann Ávrahám Abához, aki egy nagy tálmid cháchám. Két leányuk született, akik szintén Auschwitzban fejezték be életüket.

Feigi Auschwitz után kijött velem együtt Erec Jiszráélbe, 1948-ban. Férjhez ment Ávrahám Dávid Strauszhoz 1949-ben. Két fia és egy leánya született. Jelenleg Bné-Brákban laknak.

Majse Joszef a láger után megnősült Szatmáron és elvett egy szpinkei lányt, Ráizi Blech volt a neve. Két fia született. Jelenleg Párizsban laknak.

Mordecháj és Chájim testvérem Auschwitzban maradtak a drága szüleimmel együtt...

Én, Cháná, 1948-ban Auschwitz után Cipruson keresztül érkeztem Erec Jiszráélbe. Férjhez mentem Joszef Cvihez 1950-ben. Született három fiam és egy leányom.

Az élet szépen folytatódott 1939-ig, amig Szatmár Romániához tartozott.

1939-ben a magyarok elfoglalták Szatmárt és megkezdődött a córesz.

Eleinte az utcán nem lehetett nyugodtan menni, a pájeszt és a szakállt huzogatni kezdték, levágták. A házak ablakait betörték. Nálunk is betörték az ablakokat. Nagyon megijedtünk. Féltünk, hogy bejönnek, de elkezdtünk kiabálni, hogy telefonálunk a rendőrségnek és ettől megijedtek és elszaladtak.

A templom nagyon messze volt és igy az irodába csináltak minjánt imádkozásra. Utána elvették a párnáját a zsidóktól, nem engedtek üzletet nyitni. Azokat a zsidókat, akiknek nem volt meg a magyar állampolgárságuk, már 1940-ben deportálták Oroszországba, ahol megőltek őket. A férfiakat 48 éves korig vitték el munkatáborba 1941-ben Oroszországba. 95 százalékuk nem jött vissza.

Ebben az időben Efrájim bátyámnak és sógoromnak, Friedmann Ávrahámnak is be kellett vonulnia. De ők nem vonultak be, hanem elrejtőztek a mi nagy faraktárunkban, ami körülbelül 200 méter hosszu volt. A faraktártár végén volt egy kis raktár, ahol Efrájim angora nyultenyészetet rendezett be. Ott fel volt szerelve egy csengő, ha valaki jött és kereste őket, elbujhattak, vagy kimentek a mezőre.

1943-ban Majse Joszefet is behivták munkatárborba és bevonult, mivel már féltek otthon elbujtatni még egy személyt.

1944. március 19-én a németek elfoglalták egész Magyarországot és igy megkezdődött a zsidók likvidálása. Minden városban Zsidó Tanácsot alakitottak, akik felelősek voltak a zsidókért. Első parancs az volt, hogy minden zsidónak sárga csillagot kellett felvarrnia a ruhájára.

Eleinte a németek összeszedték a gazdagokat és az orvosokat és ügyvédeket. Egy nagy házba vitték őket, ahol veréssel próbálták a vagyonuktól megfosztani őket.

Előzőleg a chaszid zsidók telefontáltak apámnak, hogy ő is szerepel a listán, a gazdagok között. Tanácsolták, hogy rejtőzzön el, de ő nem akarta elhagyni a családját. Azt mondta, hogy ami a családdal történik, az fog történni vele is. Igy már másnap reggel eljöttek érte. Ez mindjárt pészách után történt. Ahogy bejöttek a házba, kértek aranyat ezüstöt, ékszert és pénzt. Egy keveset mindenből odaadtunk, de nem voltak megelégedve és ezért házkutatást rendeztek, de nem találtak többet. A konyhában láttak egy nagy lábos tejet és azt mondták, hogy a zsidó abba dugja az aranyat és ezért kiöntötték a tejet: de ott sem találtak semmit.

Akkor azt mondták az apámnak, hogy vigyen magával egyszeri ruha váltást és egy törülközőt. Nagyon

kérte, hogy engedjék magával vinni a tálit és tfilint, amit nagyon nehezen megengedtek neki.

A helyiség ben, ahová bezárták, egyedül volt chászid, mert a többi chászid elbujt, elrejtőzött. Ügyvédek, orvosok voltak a társai, akik még imádkozni sem tudtak. Apám kezdte őket tanitani imádkozni és zsidó történeteket mesélt neki, mert drága apám nagy tálmid chácham volt és mindenki hitt benne.

Mi közben azt sem tudtuk, hogy hová vitték drága apámat és elmentünk a bikszádi rebéhez. Ő azt mondta, hogy ki fog jönni onnan.

Pár hét után megtudtuk, hogy hol tartják őt fogva: egy nagy házban a Vajági utcában. Ezért nem tudtuk, hogy hol vannak bezárva, mert a németek mindjárt elfoglalták az irodát, mert ott volt telefon, ami abban az időben ritkaság volt, még a katonaság sem rendelkezett telefonnal. Igy nem tudtunk semmit sem hallani apámról. Kb. négy hét telt el, amig megtudtuk, hogy hol vannak bezárva, melyik utcában és melyik házban.

Ahogy meghallottuk, azonnal megpróbáltuk felkeresni Feigi nővéremmel a házat, ahol fogva tartották drága apámat. Elindultunk, remélve, hogy fogjuk őt látni.

A kapuban egy magyar katona állt és nem engedett be senkit. Nagyon kértük, hogy engedjen be minket. Nagyon nehezen ment. Csak engem engedett be, mert nagyon sirtam. Feigi nővéremet nem engedte be.

Bementem a kapun és ott sok zsidót láttam. Kérdeztek kit keresek, mondtam, hogy Neumann az édesapám. Kiabáltak: Neuman bácsi ! ! ! — erre kijőtt és meglátott engem. Ahogy megláttam az apámat elkezdtem sirni. Erre ő is elkezdett sirni. Az ott lévő zsidók azt mondták neki, hogy nem szabad sirni, mert a többiek el fogják veszíteni a reményüket. Apám akkor azt mondta nekem, ne sirjak, mert ő haza fog jönni.

A magyar katona utánam jött és azt mondta, hogy gyorsan szaladjunk el, mivel jönnek a németek. Mi átszaladtunk a szemben lévő házba és elbujtunk. Láttuk hogy jönnek a németek és bementek a házba. Később azt is láttuk, hogy a németek kiséretében kijöttek a házból a zsidók apámmal együtt.

Mivel a németek már tudták, hogy rövidesen elviszik a zsidókat, azért engedték ki őket.

Sábát délben értünk haza drága apámmal együtt. Nagy öröm volt, az egész család együtt volt. Efrájim és sógorom, Ávrahám, Ábá z"l is előjöttek. Drága anyám z"l nagy ebédet adott. Drága apám szépen énekelte a zmiroszt és nagy volt az öröm. Csak Majse Joszef volt munkatáborban.

Ez volt az utolsó sábát a mi házunkban. Honvéd utca 77.

A zmirosz éneklés közben bejött egy Szabó nevezetü szomszéd gaj, aki feljelentette drága apámat, hogy ő

gazdag és ezért vitték el őt külön. Mivel most hazaengedték, kérte, hogy a Neumann-vagyont adja oda neki. Drága apám azt felelte: „Tudtommal én nem tartozom senkinek semmivel. Ellenkezőleg, 17 évvel ezelőtt Szabó ur vett tőlem deszkát, hogy felépitse a házát és nem fizette meg. Sosem kértem, hogy adja meg, láttam, hogy nem tudja megadni. Ha az I-ten akarja ugy meg fogja kapni a Neumann-vagyont. De én egyedül nem adom, ez a köszönet a jóságomért." Erre a róse az apám szemébe nevetett.

Közben már sárga csillaggal kellett járni a zsidóknak az utcán, de mi nem nagyon jártunk az utcán, mivel minden el volt készitve a házban.

Ezalatt Efrájim az udvar végén ásott egy gödröt azzal a szándékkal, hogy beletesszük az ékszereket és egyéb dolgokat. A katonaság azonban elfoglalta az irodát és megfigyelte mit csinálunk: egy katona észrevette, hogy ásunk, ezért elhatároztuk, hogy csak bent a lakásban fogjuk eldugni.

Az utolsó szobában Efrájim egy négyzetméterre felszedte a deszkát, padlót és mélyen elásta az ékszert és a drága dolgokat.

A gajonak nem mondtunk semmit. Mindegyik várt, hogy kapjon, de mivel láttuk, hogy milyen rosszak, nem adtunk senkinek semmit. Amikor drága apám hazajött, elmeséltük, hogy az udvarban nem tudtuk elásni, mivel

kivüről mindig figyeltek. Kérdeztük drága apámat, nem- e veszik észre, hogy ki van vágva a padló. Erre azt felelte, ha bescherolva van, ugy mindenki vak lesz és nem fogják meglátni.

Erre a helyre tettük a két ágyat. Év tényleg, az egész házat felforditották és elvittek mindent, csak ez a két ágy maradt a helyén.

Csütörtök reggel be kellett mennünk a gettóba. Egy stráfszekérrel felrakodtunk. Fehérnemüt és egy kis ennivalót vittünk magunkkal. Efrájim négy kisgyereket és ugyszintén Gitu a két kisgyereket feltette a stráfszekérre, mi mentünk utána.

Igy hagytuk el a mi házunkat, ahol én és drága testvéreim születtek. Bementünk a gettóba.

A gettóban nem tudott együtt lenni Efrájim családjával, mert Perl Feldmann nagynéninknél kaptunk egy kis szobát. Perl néni volt Huszti nagymama (Golda) testvére.

Egy kis szoba volt; a földön aludtunk és igy sem volt a Efrájiméknak a négy gyerekkel hely és ezért ők egy más házban kaptak helyet.

Amikor bevittek minket a gettóba, az utcában a házak elé kiálltak a gajok és örültek, hogy visznek bennünket a csendőrök. Különösen ez a Szabó nevezetü, aki kérte a Neumann-vagyont, gynyosan nevetett rajtunk.

Egy hétig voltunk igy a gettóban. Én a Gitu két

kisgyermeke mellett aludtam. Csütörtök reggel arra ébredtem, hogy Gitu a gyerekeket csókolgatja és nagyon sir, miközben azt énekli: „Egy nap a világ... ki tudja holnap mi vár reánk. És ki tudja, hogy holnap mire ébredünk..." Én is vele sirtam.

A férje hazajött a templomból és azt mondta, hogy mindenki öltözzön fel, mert még ma el fognak vinni minket.

Ez volt az első transzport a szatmári gettóból, a Báthory utcából.

Az orvosok, akikkel apám be volt zárva, próbálták lebeszélni, hogy ne menjen az első transzporttal, de az apám nem akart, abban a tudatban, hogy ugyis mindenkit elvisznek.

Feldmann nagynéném, akinél laktunk, aznap reggel családjával együtt eltünt, s csak utólag tudtuk meg. Mivel ők sörrel foglalkoztak, volt egy nagy pincéjük, oda bujtak el, s igy nem vitték el őket Auschwitzba.

Jöttek a magyar csendőrök és kikergettek bennünket a lakásból. Az utcán felsorakoztattak minket, s ott álltunk egész délután. Azután kihajtottak az állomásra, ahol már vártak ránk a marhavagonok. 90 ember zsufoltak be egy vagonba, s aki nem ment rendesen a sorban, a csendőrök bottal ütlegelték.

A jó gójok is eljöttek nézni, amikor kivittek bennüuket az állomásra, köztük volt az a róse Szabó nevezetü

is, akivel az én drága apám sok jót tett. Az apám arcába nevetett, amig fel nem szállt a vagonba, ahol nem volt lépcső, ezért nehezen lehetett felmászni a kisgyerekekkel, de a csendőrök bottal kergettek és muszáj volt feljutni a vagonba.

Utólag, amikor visszajöttünk Auschwitzból, hallottuk, hogy drága apám jól járt, hogy elment az első transzporttal, mert ezzel sok kinzástól szabadult meg. Utána még négy hétig tartott, amig a gettó teljesen kiürült, s közben állandóan vitték az embereket vallatni, hová dugták el a vagyonukat. A szakállukat kihuzták, véresre verték őket, amig el nem árulták vagyonuk rejtekhelyét.

Négy napig voltunk állati módra begyömöszölve a vagonba, viz és WC nélkül. Az emberek elvesztették szégyenérzetüket. Én igyekeztem nem enni, nem inni, hogy ne kelljen az emberek előtt a dolgomat végezni. Egész idő alatt még leülni sem lehetett, annyi hely sem volt, de igyekeztünk, hogy a kisgyerekeknek legyen helyük lefeküdni.

Amikor megállt a vonat és mielőtt leszálltunk a vonatról még emlékszem apám utolsó szavaira: — Ti fiatalok vagytok, ti fogtok dolgozni és anyátok fog vigyázni a gyerekekre — Együtt sirtunk, mert éreztük a vagonban a córeszt és megéreztük mi vár ránk.

A negyedik nap, vasárnap, Ijár 28 megérkeztünk Auschwitzba.

Külön kellett állniuk a férfiaknak és külön a nőknek. Én Gitu testvérem mellett álltam, és ő odaküldött a férjéhez, mivel nála maradt négy alma, hogy hozzam el tőle, hogy a gyerekęknek legyen mit enni.

Amikor vissza akartam menni az almával Gitu testvéremhez, láttam messziről, hogy a Feigi testvérem külön megy, és nem együtt drága anyámmal, a Gituval és a gyerekekkel.

Nem tudtam, hogy mi lehet az oka annak, hogy nem megy velük együtt. Nem mentem az almával Gitu testvéremhez hogy adja oda az almát a gyerekeknek, mert megláttam Feigi tetsvéremet egyedül, hát hozzá szaladtam, hogy menjünk együtt anyámhoz és legyünk együtt velük.

Akkor még nem tudtam, hogy Mengele elé kellett menniük szelektálásra. Feigi testvérem mondta el, hogy őt jobbra küldték és Gitu 3 éves leányát, Chajelét elvette tőle a német katona. Chajele nagyon szerette a testvéremet, Feigit és nem akarta elhagyni őt, szoritotta erősen a kezét és nagyon sirt, hogy a néném ne hagyja el őt. A német katona azanban elvette és odaadta az anyjának a leányát. Én is, Feigivel együtt vissza akartam menni az anyámhoz, de nem sikerült, mert meglátott a német katona és nem engedett.

Igy maradtam együtt Feigi testvéremmel.

Azután elvittek fürödni és ahogy mentünk, a drót-

keritès másik oldalán lengyel zsidók voltak, akik azt mondták, hogy jó, hogy nem mentünk a szüleinkkel, mert azok a gázkamrákba kerültek. Akkor még nem tudtuk, hogy mi az a gázkamra és Auschwitzról sem hallottunk.

Az uton állandóan verést kaptunk a német férfi és SS-ektől. Megérkeztünk a fürdőbe, ahol vetkőzésre adtak parancsot Eleinte nem akartunk levetkőzni, mert német katonákkal voltunk körülvéve, de a gumibottal kényszeritettek bennünket. Drági Feigi testvéremnek mondtam, hogy jobb lett volna, ha a szüleinkkel együtt mentünk volna, akkor nem kellett volna ennyi szenvedésen keresztül menni, mert abban a helyzetben semmi reményünk nem volt arra, hogy egyszer élve kikerülünk onnan.

Fürdés előtt elvették ruháinkat és kopaszra nyirtak bennünket. Utána kaptunk egy nadrágot, egy inget, egy szürke ruhát és egy pár facipőt. Ez volt egész vagyonunk. Onnan fabarakokba vittek, de mielőtt a barakkba vittek volna, a ruháinkra számokat tettek. Feigi a 12682, én a 12683 számot kaptam. Ezek után már nem voltunk emberek, csak számok.

Bent a blokkban csak faágyak voltak, amelyek 1 méter szélesek és kb. 40 centiméter magasak voltak. Ide tiz lánynak kellett bebujni, s csak a fejünk volt kint hogy egy kis levegőt kapjunk. Ebben a blokkban hat hétig voltunk. Nem csináltunk egész nap semmit, csak sirtunk.

Később már sirni sem tudtunk, a könnyek is kiszáradtak...

A németek állandóan jöttek és gumibottal vertek minket Nevettek rajtunk, ez volt az ő szórakozásuk. Minden hajnalban „czel appelra" vittek minket, s akik a gyengeségtől nem tudtak egyenesen állni, azokat elvitték a krematóriumba.

Egyszer egy nap kiengedtek bennünket a WC-re, ami egy nagy gödörből állt, amin egy deszka feküdt, husz lyukkal. Tiz perc alatt száz leánynak el kellet végezni a napi dolgát. Ha nem fejezték be, ugy az SS-ek gumibottak kikergették őket onnan, hogy helyet adhassanak a következő transzportnak.

Utána adtak egy levesfélet, de mi volt benne valójában, azt nem tudtuk.

Előfordult, hogy nap közben is volt czél appel, ha érkezett valami magasabb tiszt. Ilyenkor láttuk, hogyan érkeznek a vagonok az uj transzportokkal és láttuk, hogyan veszik le a vonatról a betegeket. Két zsidó munkás megfogta a beteget, egyik kéznél, a másik lábnál, és feldobta egy teherautóra, ahonnan egyenesen a gázkamrába vitték őket. Olyan is volt közöttük, aki valójában nem volt beteg, de protekcióval bekerült a betegvagonba. A jajgatásukat messziről hallottuk. A zsidó munkások is sirtak, mert erre a munkára kényszeritették őket.

A krematóriumban dolgozó munkásokat is megölték egy-két hónap után, nehogy elmesélhessék mit láttak bent a krematóriumban.

Hat hétig voltunk Birkenauban. Egyik nap délután megint czel appelt csináltak és kiválogattak minket munkára. Közmen Feigi testvérem meglázasodott, lent feküdt a földön az ágy alatt, mert ott nem vertek annyira, ugyanis az SS-ek lusták voltak lehajolni.

Kértem Feigit, hogy dörzsölje az arcát, mert sárga volt, hogy kapjon egy kis piros szint. Őt küldtem előre és láttam, hogy dr Mengele nem küldte vissza. Én is kihuztam magamat, hogy jó magas legyek és igy engem is vele küldtek. Sikerült együtt maradnunk. Utána marhavagonban egy napi utazás után Németországba, Gelzenckürchenbe szállitottak minket.

A vonatban Feigi rosszul érezte magát, de semmi orvosságom nem volt, igy nem tudtam segiteni rajta.

Amikor megérkeztünk, szerencsére nem vizsgáltak meg, de én állandóan csak sirtam, mert nem tudtam hogy mi lesz vele. Szerencsére ott nem SS-katonák voltak, hanem Wehrmacht-katonák, akik már nem ütöttek annyit.

Eleinte egy-két napig Feigi testvéremnek is ki kellett jönnie munkára, mert betegnek lenni nem volt szabad senkinek. Azért vittek el minket Auschwitzból, mert egészségesek voltunk...

Igyekeztem helyette is dolgozni. Munkánk abból állt, hogy a hajóról téglákat raktunk ki a partra. Kb. 10 méterre kellett dobni a téglát. Amikor a német nem látta, 2×10 méterre dobtam a téglát. Láttam, hogy elég jó helyen vagyunk, ezért drága Feigi testvérem jelentkezett a zsidó orvosnál, hogy beteg. Adott egy aszpirint és azt mondta, hogy fejtifusza van Közölte, hogy csak három napig tudja tartani, mert aki tovább mint három napig beteg, azokat visszaküldik Auschwitzba, a gázkamrába.

Nagyon sirtam az orvosnőnek, hogy segitsen a testvéremen. Mindent amit kér, megteszek, csak ne küldje őt vissza Auschwitzba. Kérdezte, hogy hajlandó vagyok-e odaadni a hust, ami néha beleesett a két tányér levesbe. Az, hogy hus, nagy szó volt. Ezt azért kaptuk, mert munkások voltunk, bár ki tudja milyen döglött lóhus lehetett. Feigi testvérem nem ette a hust, csak a levest, s azt is kihányta. Természetesen odaadtuk a hust. Ezen kivül kérte még az orvosnő, hogy mossak reá és tisztitsam a cipőjét. Az egész lágerben csak az orvosnőnek volt bőrből készült katona-cipője, nekünk csak facipőnk volt. Én vállaltam mindent, csak ne küldjék vissza Auschwitzba és csak legyen egészséges.

Ezért naponta kapott egy aszpirint és az orvosnő nem jelentette, hogy beteg. Igy éltünk három hónapig.

Drága Feigi testvérem nagyon rosszul érezte ma-

gát, az aszpirin sem segitett neki. Nem akart enni és erőszakkal etettem őt, amit majdnem mind kihányt. Sokszor nem is tudott magáról, ezért nem tudott vigyázni sem magára, állandóan piszkitott és én mostam rá és saját magamon száritottam a ruháit, mert mindössze egy ruhánk volt. Ezért mindig vizesen mentem a munkába, hogy estére legyen száraz ruhája Már kezdett hideg lenni Gelzenchürchenben, ahol voltunk. Sátrakban laktunk és Feigi nagyon fázott. Én odaadtam az én pokrócomat is, de ez sem használt. Ezért ráfeküdtem és a saját testemmel melegitettem őt. Nekem reggel el kellett menni a munkába, s mindig sirtam, hogy mi lesz vele egész nap, mire megérkezem itt találom-e őt a sátorban, vagy talán nem szólnak semmit és visszaviszik Auschwitzba. Állandó rettegésben éltem. Milyen jó lett volna, ha itt lett volna a drága anyám, ő többet tudott volna segiteni. Amikor otthonról elvittek, akkor még egy kislány voltam és a lágerben hirtelen nagylánynak kellett lennem, egyedül kellett életről-halálról határoznom.

Nem volt senki, akivel megbeszélhettem volna valamit, azt sem mondhattam el, hogy az orvosnő nem mondja el, nem jelenti be a németeknek, hogy beteg a testvérem, mindent magamba kellett tartanom. Csak sirtam és sirtam, nem tudtam hogy mit csináljak.

Amikor hazajöttem a munkából, a lányok kérdezték,

hogy él e még a testvérem, s nagyon fájt nekem, hogy nem azt kérdezték, hogy hogyan van.

De H.I. három hónap mulva Feigi kezdett egy kicsit jobban lenni. Az orvosnő kiküldte munkára és én igyekeztem, hogy a németek ne lássák, hogy gyenge. Igy dolgoztunk két-három hétig körülbelül szlicheszig.

Abban az időben épült fel a gyár, s az angolok elkezték bombázni. Mi közvetlen a gyár mellett laktunk sátrakban. Körül voltunk keritve dróttal és egy német katona őrzött minket. A lányok megrémültek a bombázástól és elvágták a drótkeritést, szaladni keztek pokrócukkal védve magukat. Én is velük mentem, szaladni kezdtem, de mivel Feigi testvérem nem akart jönni, én visszamentem a sátorba, hogy együtt legyünk.

A lányok közül sokat lelőttek az angol gépek, mert — miután a pokrócokat magukra csavarták — azt hitték, hogy német katonák menekülnek.

A lányokat, akiket megölt a bombatámadás, nekünk kellett összeszedni. Darabokra tépte őket a bomba. Egy gödörbe temettük a 400-500 leányt.

A táborból 1944 szlichesz napjaiban tovább vittek minket Zömerdába, egy más városba, fegyvergyári munkásnőknek Ott egy kicsit jobb volt a helyzet. Feigi testvérem már kicsit jobban érezte magát és igy nekem is könnyebb lett a helyzetem. Lakóhelyünk is jobb volt. Itt

három emeletes ágyak voltak, ahol már fel is lehetett ülni és az ágyak közt át lehetett menni is.

Az egész idő alatt együtt voltunk tiz szatmári nővel. Volt köztük egy idősebb asszony, aki otthon egy sajchetnek volt a felesége, s Szuri sógornőm nagynénje volt. Ő tudta az ünnepeket, s az imákat is tudta kivülről.

Itt, a zámerdai lágerben már volt alkalmunk egyszer egy hétem fürödni. Utközben, amikor munkába mentünk, fadarabokat szedtünk öszsze és ezzel megmelegitettünk egy kazán vizet és mi tizen együtt fürödtünk. A többi lány mindig veszekedett, hogy melyikük fürödjön. Mindannyian tetvesek voltunk és nagyon jól esett a fürdés, mert akkor legalább egy napra nem zavartak bennünket a tetvek. Mi tizen együtt dolgoztunk, mert később érkeztünk a blokkba. Két müszakban dolgoztunk. Amikor mi visszajöttünk, a többiek akkor mentek dolgozni, ezért igy rendszeresen alkalmunk volt fürödni. Mi az első számu blokkban voltunk és a Blokk eltertst Korelinnek hivták. Ő volt a felelős értünk. Minden reggel Czél appel volt, s megszámoltak bennünket. A gyár, ahol dolgoztunk, mint már emlitettem fegyvergyár volt Mivel magasak voltunk, odaállitottak egy magas géphez. Én igyekeztem Feigi mellett dolgozni, hogy tudjak neki segiteni a munkában, mert még mindig gyenge volt a nagy betegségtől. Munka közben odajött a Meister és megkérdezte, hogy hol van az én táskám,

és minden nap beletett szép gyümölcsöt. Azt mondta, hogy azért adja, „veil du bist nach eine junge kind". És rögtön elment, hogy ne lássa meg a német katona, mert a Meistereknek nem szabadott beszélni a zsidó munkásokkal. Én ezt a gyümölcsöt elosztottam Feigivel és az orvosnővel, hogy adjon orvosságot Feiginek, erősitse fel őt, legyen erősebb. Habár én megehettem volna egyedül is, de sajnáltam megenni, mert tudtam, hogy Feiginek jobban hiányzik, meggyógyulhat tőle.

Az ünnepek után kezdödött a tél. A németek helyzete rosszabbodott, s nekünk kevesebbet adtak enni. S egyszer egy nap adtak egy levest, kis krumpli volt benne. Reggel kaptunk teát egy kis darab kenyérrel. Az enni való nagyon kevés volt. Sok lány kétszer állt sorba levesért, de akit elfogtak, hogy kétszer kapott levest, azt a német katonanő gumibottal csunyán elverte. Feiginek is megjött már az étvágya és küldött engem, hogy vegyek részére ujból levest, de H.I. egyszer sem fogtak el.

Chanuka felé az éhség még nagyobb lett. A láger közepén a németek elásták a krumplit, hogy a saját részükre tartalékolják. A lányok megtudták és elkezdték lopni a krumplit Én is mentem lopni. Egyszer sikerült a földből kikotorni két szem krumplit. Nagyon nehezen ment, mert meg volt fagyva a föld. Másodszor is megpróbáltam, de csak azért, hogy gyertyát gyujthassunk benne chanukára. Ekkor azonban a német elfogott és

felirta a számomat. Ott, a helyszinen nem csináltak velem semmit, de tudtuk, hogy ezért majd elővesznek.

A krumpliba lyukat vájtunk, ezt papirral tömtük be, majd meggyujtottuk.

A chanuka gyertya-gyujtás nagyon megható volt. Mindnyájan sirtunk. Mindenkinek eszébe jutott az otthona. A legidősebb közöttünk meggyujtotta a gyertyákat, mivel ő tudta kivülről a bróchekat és utána elénekeltük a Máoz Curt.

Este a lányok lefeküdtek aludni, de én hiába feküdtem le, nem tudtam elaludni, mert vártam, hogy az éjszaka folyamán elő fognak venni a lopásért. Drága Feigi testvérem rámadott két pokrócot a ruha alá, hogyha verni fognak, ne érezzem annyira. De egész éjjel nem jöttek értem. Feigivel együtt csak sirtunk, hogy mi lesz velem, amig el nem aludtam. Álmomban láttam drága szüleimet. Valamit akart drága anyám mondani, de én hirtelen felébredtem. Azt mondtam Feiginek, hogy remélen nem lesz semmi bántódásom, mivel álmomban láttam kedves szüleimet

Reggel kimentem a munkába, s este, amikor visszajöttem, hallottam, hogy a lányokat nagyon csunyán összeverték. Előzöleg bevitték őket egy szobába s miután már kicsit kinőtt a hajuk, a fejükön csináltak keresztet. A lányok, akiket megvertek, az orvosnőtől injekciót kaptak, hogy magukhoz térjenek. Mesélték, hogy engem

is kerestek, s ők mondták, hogy munkába mentem. Amikor visszajöttem, mindenki várta, hogy mi lesz velem. Három-négy napig félelemben éltem, de ugy látszik ismét chanukai csoda történt és ugy látszik kifelejtettek engemet.

A napok lassan haladtak előre és jött a keresztény ünnep, a karácsony. A lányok a láger közepén felállitottak egy karácsonyfát és kidiszitették szépen és meghivták az összes német felügyelőt és a katonákat. A leányok csináltak egy előadást és kigrámolták a németeket, akik nagyon meg voltak hatva és csodálkoztak, hogy ilyen erős őrizet mellett hogyan tudtak ennyi szép dolgot előszedni. Azt mondták, hogy most az egyszer megbocsátanak azért, mert nagyon jól érezték magukat. Az előadás két és fél órát tartott. A főparancsnok azt mondta Juden mit kurcze Háre und Lange Szechel...

Pészáchkor még ott voltunk. Nem ettünk kenyeret, eltettük a darab kenyereket, hogy majd Pészách után meg fogjuk enni. Minden nap, amikor visszajöttünk a munkából, megnéztük, hogy megvan-e a kenyér és megvolt Az utolsó nap délután, amikor visszajöttünk a munkából, a kennyérdarabok eltüntek. Nem sirtunk, ellenkezőleg, nevettünk azon, hogy mások ügyesebbek voltak közülünk. Volt ott egy szigeti asszony, aki látta, hogy mi ezen nevetünk. Elkezdte nagyon csunyán szidni azt, aki ellopta a mi kenyerünket. Mi mondtuk neki, hogy ne

szidja a lágertestvéreinket, éppen eléggé el vannak átkozva. Aki ezt elvette, az biztosan kényszerből csinálta és máskülönben is zsidóknál maradt... Erre azt mondta, hogy látszik, hogy buták vagyunk.

Pészách után összecsomagoltak bennünket és ujra német katonák őrizete mellett gyalog elinditottak beljebb Németországba és megmondták, hogy aki lemarad, azt agyonlövik. Enni nagyon keveset adtak, csak ut közben némélykor lehetett lopni cukorrépát. Ez azonban életveszélyes volt, s inni is csak az istállókbél szerzett szennyvizet lehetett. Azért nem adtak enni, mert azt akarták, hogy legyengüljünk és ki volt adva a parancs, hogy aki nem tud lépést tartani a menettel, agyon kell lőni. Voltak, akik nem tudtak tovább menni, mert nem volt már erejük, s azokat lelőtték az SS-katonák. Volt olyan eset, hogy anya és lánya menetelt együtt, s az anya még birta volna a gyaloglást, a lánya nem, s az SS lelőtte a lányt, az anyát arra kényszeritették, hogy menjen tovább a menettel. Vagy az anya volt gyenge és a leánya leült mellé, s a lányt kezdték ütlegelni gumibottal, hogy menjen tovább.

Ezen az uton lelőttek egy pár száz leányt

Éjjel-nappal menni kellett, s az éjszakba folyamán mindössze 2-3 órára vittek be minket egy istállóba aludni. Olyan borzalmas fáradtak voltunk, hogy a ránk mászó patkányok ellenére álomba zuhantunk.

Drága Feigi testvérem is kidült. Ő sem akart tovább menni, mert nem volt már ereje. Minden nap nehezebben vettem rá, hogy még egy napig jöjjön velünk, habár jól tudta, mi vár rá, ha lemarad.

Elvettem tőle az összes terhet, én cipeltem tovább, s őt is huztam magam után. Feigi mindig mondta, hogy miért kell még szenvedni, hiszen a végén ugyis megölnek minket.

Menetelés közben, az angol légitámadás idején a németek is beálltak közénk a sorba. Ha a német SS-eket külön latták volna az angol repülők, ugy rájuk célozhattak volna. Igy, hogy beálltak a menetbe, nem lőttek rájuk, igy mentették a saját irhájukat.

Közben fegyvert akartak szállitani a frontra, de ez lehetetlen volt, mert az amerikaiak minden vonatot lelőttek a repülőgépről.

Ezért minket feltettek a vonatra nyitott vagonokban, hogy az amerikaikat megtévesszék, lássanak minket és ne lőjék a vonatot.

A mozdony utáni első vagonba tették a lengyel kereszténveket és utána a zsidó leányokat és a végén szállitottak csak fegyvert. A németek azt gondolták, hogy a kocsisor közepét fogják bombázni, ezért a zsidókat tették középre.

Az amerikaiak azonban nem a közepét bombázták, hanem a mozdonyt és igy a mozdony megsemmisült, az

első vagont érte találat, igy a lengyel gójok elpusztultak és a zsidók megmaradtak Erre az SS-ek kikergették a vagonból a zsidókat és elkezdtek ütni bennünket, mivel életben maradtunk.

Az utolsó hetekben már én is kezdtem kidülni, nem volt már erőm menni lopni répát. Kértem Feigi testvéremet, hogy egyszer ő is menjen répát lopni. El is ment. Egyszer, amint éppen kinézek az istállóból, látom, hogy Feigi testvérem szalad vissza és a német nő üti, amig be nem esik közénk az istállóba. Sirt szegény, hogy ő nem tud lopni és én megigértem, hogy ezentul csak én fogok lopni, inkább nem ettem és a kevés ennivalót, amit kaptam, odaadtam Feiginak.

Innen tovább vittek egy város mellé egy istállóba és láttuk, hogy leányok hoznak a város felől kenyérdarabokat. Erre Feigi is küldött engem a városba kenyeret szerezni, de én nem akartam menni. A többi szatmári lány is mondta, hogy menjünk szerezni egy kis kenyeret, de látták, hogy én nem akarok menni, ugy ők sem mentek. Amint beszélgettünk, hogy menjük-e vagy sem, hirtelen kihivtak Cél Appelra. Ötösével kellett felsorakozni, három oldalra. 14-15 leányt állitottak középre, akit rajtakaptak, hogy kenyeret kértek. A német vezető elmondta, hogy ezek a lányok milyen szégyent hoztak a németekre. Ezután egymás után főbelőtték a lányokat. Még félig éltek, amikor eltemettük őket Ez csütörtök

délután történt. Másnap reggel mire felébredtünk, már nem voltak ott a németek. Tehát felszabadultunk ! !

★ ★

Pénteken bementünk a legközelebbi városba. A város Prága mellett volt. Tehát a németek kivittek minket Németországból. Naponta kb. 40 kilométert gyalogoltunk. Sokan nem birták a nehéz menetelést, ezért kevesen maradtunk meg.

Lihjonban bementünk egy iskolába. Együtt maradtunk mind a tizen, a szatmári lányok.

Az iskolában volt még egy pár lengyel leány, akik tudtak oroszul és jóba voltak az orosz katonákkal. Elérkezett az este. Látom, hogy jönnek az orosz katonák. Kértem Feigit, hogy menjünk el egy más helyre, de a többi szatmári lány nem akart jönni. Köztük volt egy idősebb asszony, mindegyik rá hallgatott és bizott benne, csak én nem. Nem tudom miért Ez az asszony volt a lágeri mamánk és ő azt mondta, hogy ő nem fél, nekünk sem kell félnünk. Ekkor nagyon mérges lettem és idegességemben azt mondtam Feiginek, hogy n e k i nem kell félnie valóban. Feigi látta, hogy igazam van és kiszaladt, én utána szaladtam. Addig én sem akartam kimenni, amig Feigi nem ment. Ekkor beszaladtunk az iskolaszolga lakására, de utánunk jött két orosz katona és

elkezdett kiabálni. Feigit meg akarták fogni, de akkor én odaálltam közéjük. Az egyik katona rámfogta a puskát és a szivemre tette. Azt mondta, ha nem megyek el, ugy agyonlő. Ekkor a cseh iskolaszolga nem engedte. Én mondtam, hogy lőjön, én nem félek. Erre a másik katona megfogott és kilökött. Az orosz katona mérges volt, hogy az iskolaszolga megakadályozta cselekvésében, kikezdett az orosz katona a szolga leányával, ekkor a lány vőlegénye elszaladt a rendőrsége.

Ez alatt én kint kiabáltam. A kiabálásomra egy másik iskolaszolga az emeleten bedugott egy WC-be és piszkos zsákokkal letakart. Hallottam, hogy a lányok is kiszaladtak. Közben a katonák keresték a lányokat Feljöttek az emeletre keresni, szerencsére engem nem láttak meg, mert piszkos zsákkal le voltam takarva. Végre megérkezett a rendőrség és kikergették a katonaságot.

Reggel lementem és találkoztam a drága Feigi testvéremmel, H.I. ő is megszabadult.

Gyalog elindultunk Prága felé. Indulásunk előtt az iskolaszolga adott egy kis süteményt és kávét. Feigi testvérem belátta, hogy nem szabad senkiben bizni, ezért elhatároztuk, hogy egyedül indulunk B. H. hazafelé. Közben találkoztunk két barátnőnkkel, de velük sem akartunk együtt menni. Ők elmesélték, hogy bementek a német házakba és sok szép dolgot összeszedtek, annyit, hogy nem birtak vinni. Felkérezkedtek egy orosz kato-

nai autóra és az összeszedett holmik az autóban maradtak. Feigi mindig azt mondta, hogy nem kell semmi, ha I-ten segitségével hazaérkezünk, ugy lesz mindenünk.

Megérkeztünk Prágába, az állomásra, de még nem indult vonat. Egész éjjel vártuk a vonatot és nagyon féltünk, mert tele volt az állomás orosz katonákkal. Feigi megismerkedett egy keresztény magyar orvos családdal. Nem tudtak visszamenni Magyarországra, mert csak a zsidóknak biztositottak helyet a vonaton. Mondták nekünk, hogy hajlandók vigyázni ránk, ha azt mondjuk, hogy ők is zsidók, elutazásuk érdekében. Ezért betakartak bennünket és egész éjjel vigyáztak ránk.

Reggel lett Az állomás mellett az utcán két idegen látott minket, hogy Heftling-ruhában vagyunk. Bevittek egy nagy szállodába és egy jó ebédet rendelted a részünkre. Akkor ettünk először a lágar után teritett asztal mellett tányérból, kanállal, villával, késsel. Ezután visszamentünk az állomásra. Rendes vonatközlekedés még nem volt. Egyszer csak láttuk, hogy nyitott vagonokban deszkákat szállitanak Pestre. Gyorsan felugrottunk a vonatra, amely, talán két percig állt az állomáson, és elbujtunk a deszkák közé. A keresztény család szintén felszállt és együtt érkeztünk meg Pestre. Az első éjjel ennél a családnál aludtunk.

Reggel bementünk a Jointhoz és elmeséltük, hogy sok zsidó lány van Prágában, akik nem tudnak haza-

jönni. Akik a magyar konzulátuson jelentkeznek, azokat átadják az oroszoknak és az orosz frontra viszik őket. A Joint-tisztviselők rögtön intézkedtek és hazahozatták a lányokat rendes vonaton.

A Joint adott egy kis pénzt az utazásra. Fel akartuk keresni Peszi Nisszel nagynéninket, de nem találtuk otthon.

★ ★

Még aznap hazautaztunk Szatmárra, ahol megvizsgáltak bennünket a Zsidó Kórházban. Egész éjjel nem hagytak aludni a fiuk, meg akarták kérni Feigi kezét. Még akkor alig érkeztek haza lányok.

Feigi azonban azt mondta nekik, hogy ő csak Erec Jisráélben akar férjhez menni. Előbb azonban meg akarja várni, amig a két fiutestvérem hazaérkezik. Megtudtuk, hogy élnek. Előbb Frajem bátyám érkezett meg betegen, azután Majse Joszef.

A két fiu nősült meg először. Mi igyekeztünk kijutni Erec Jisráélbe. A hajó neve, amivel erkeztünk Mednát Jiszráél volt.

Amikor messziről megláttuk Haifát, az utolsó évek szenvedései után, örömünkben sirtunk és nevettünk. Örömünk korai volt, mert az angolok nem engedtek bennünket kiszállni és Ciprusra vittek minket. Cipruson

három hónapig együtt maradtam Feigivel. Én hamarabb kijöhettem onnan, mert fiatal voltam, de Feigi testvérem ott maradt még kilenc hónapot.

Az országban először Sámi bátyámhoz érkeztem és nála laktam Feigi megérkezéséig. Elhelyezkedtem és nehéz munkát végeztem a Hámálchem vasöntő gyárban. 1950-ig ott dolgoztam, akkor férjhez mentem. Eleinte Tifrách mosávban laktunk, ott született meg elsőszülött fiunk, Jesájáhu.

Három hónapos volt a kisfiam, a férjem katona volt. A carhania a mosávtól egy kilométer távolságban volt, oda mentem tejért egy alkalommal, s a kis bébit bezártam a házba. A ház mellett fából épitve egy kis konyha állt. A pötilián feltettem forralni a pelenkákat. Amikor visszajöttem a corchaniából a tejjel, messziről láttam, hogy a szomszédok kint várnak és a kis Sájele a kezükben van. A házból nagy füst áradt ki. A konyha teljesen leégett, de szerencsére a szomszédok feltörték a szoba ajtatját, gondolva arra, hogy hátha ott a kisgyerek és B.H. kimentették őt.

Ekkor nagyon megijedtem és elhatároztuk, hogy visszamegyünk Bné-Brákba lakni, habár egy grus nem volt a zsebünkben.

Eleinte a Rch. Tiverje 17. szám alatt laktunk. Egy azoba-konyhás lakásban, közös mellékhelyiségekkel. A párnászá nagyon nehéz volt. Én kaptam a k. Sájelével

N.I. hazi munkát, mig kislányom, Blimele N.I. meg nem született. A férjem nagyon nehéz munkát végzett az épitkezéseknél, Később szereztem engedélyt tej-kihordásra, ami szintén nagyon nehéz fizikai munka volt és nagy árat fizettünk érte. Reggel 4-től d.u. 4-ig tartott, a tej hordást egy három kerekü biciklivel végeztem és ha sikerült, ugy szerzett még magának utana munkát az épitkezésnél, mert az adósságot fizetni kellett. Ugy látszik, a nehéz munka megártott a szervezetének, beteg lett és három hónapig feküdt. Tele voltunk adóssággal, nagyon nehéz időszak volt. Kénytelenek voltunk venni egy szekeret szamárral, mert Jaszi, a férjem nem birta cipelni a nehéz kannákat. Három hónapig én helyettesitettem őt, én végeztem ezt a nehéz munkát, én hajtottem a kocsit a szamárral és emeltem a nehéz kannákat, amelynek sulya egyenként 40 kilogramm volt. Az uton mindenki utánam nézett: furcsa látvány volt abban az időben egy fejkendős asszony, amint hajtja a szekeret. De én nem szégyelltem magam, mert tudtam, hogy ez az én párnászám, és ezzel B.H. becsületsen meg tudtam keresn a kenyerünket és fizetni a nagy tartozást.

Sokan ilyen esetben külföldre szöknek az adósság elől, de én inkább vállaltam, hogy hajtom a szamarat és kifizettem mindenkit. Én sem voltam hozzászokva otthon ilyen munkához, de ahelyett, hogy másoktól kérjek adományokat, mindig a legnehezebb munkákat vállaltam.

1956-ban átköltöztünk a Jerusálájim u. 25-be, ahol már két szobás lakásban laktunk, külön fürdőszobával. Ott született Joél és Avrahám Méir N.J. A ferjem közben megbetegedett és nem birta a tej hordás nehéz munkáját. Eladtuk a szekeret és a szamarat, a kannákat. Nem sok pénzt kaptunk érte, mert az emberek nem akarták megvenni, mert tudták, hogy ez nehéz munka. Nehezen össszeszedtem pénzt és kinyitottam egy edény- és villanyfelszereléseket árusitó üzletet. Közben egyedül végeztem az összes házimunkát, miután egész nap az üzletben segitettem, mert a férjem kijárt a boltból villanyszerelő munkát végezni. Kőzben vettem egy kis autotot amivel járt a férjem dolgozni és árut beszerezni.

A két kisfiam abban az évben született, amikor kinyitottam az üzletet. Drága kislányom Blimele, mindig sirt, hogy nem tud játszani a barátnőivel, mert neki kellett ügyelnie a két kicsire. Miután hazajöttem a boltból és lefektettem a gyerekeket, utána esténként még eljártam Klein Eszterhez káblánutba dolgozni, hogy az adósságot fizetni tudjam. Évekig tartott, amig kifizettük.

1966-ban átköltöztünk Bné-Brákba, Rehov Háráv Blau 6. szám alá, ahol már 3 szobás, kényelmes lakásunk van. A hely nagyon szimpatikus, körülötte templomok és chászidis bét-hámidrások vannak, a házban és az egész utcában csak vallásos családok laknak és I-ten segitségével ezáltal a gyermekeimet is vallásos úton tudtam felnevelni, ahogy azt a szüleim házában láttam.

Imádkozom az Örökkévalóhoz, hogy ez a szellem vezessen benneteket, gyermekeim, mindvégig.

Most, hogy a könyvemet befejeztem, tudjátok meg kedves gyermekeim, hogy ez a könyv nem egy végrendelet, hanem egyszerűen az élettörténetem. De ha jól átgondoljátok, amit irtam, úgy a sorok között találtok sok bizalmat a Mindenhatóban, aki nem hagy el senkit a szorongásában. Betegeket meggyógyit, szegényeket megsegit, csak tudni kell ésszerűen felhasználni a napokat, amelyeket a Fennvaló adományoz az embernek.

És most befejezéskor, k. gyermekeim, egy kérésem van hozzátok, hogy azt a nevelést, amit tőlünk kaptatok, adjátok át a ti gyermekeiteknek, hogy megérdemeljük, hogy a Fennvaló elküldje a Megváltót és utána láthassuk a mi drágáinkat.

Anyátok, nagyanyátok,

BABI CHÁNÁ WÉBER

*

A könyvem befejezése alkalmából köszönetet akarok mondani szeretett Mamukámnak, éljen 120 évig, mivel sok jótettel és sok jótanáccsal látott el és sokban helyettesitette a megboldogult Anyámat, akit Auschwitzban vesztettem el. A Fennvaló fizesse meg neki, hogy sok örömet és egészséget érjen meg az összes gyermekeitől és unokáitól és dédunokáitól. Jelenleg Bné-Brákban, Rech. Háráv Kotler 10. sz. alatt. lakik.